

JUDISK

K R Ö N I K A

NYTT JUDISKT LIV
I CORONANS TID

RICKI NEUMAN MINNS JACKIE JAKUBOWSKI • VÄRLDEN STANNAR UPP FÖR DET TILL SYNES
FÖRSUMBARA - MOSHE HALBERTAL OM SAKERNAS TILLSTÅND • VARFÖR DETTA SUG EFTER
ULTRAORTODOXA? HYNEK PALLAS GÖR EN SPANING • VAD VISSTE PÅVEN UNDER KRIGET?

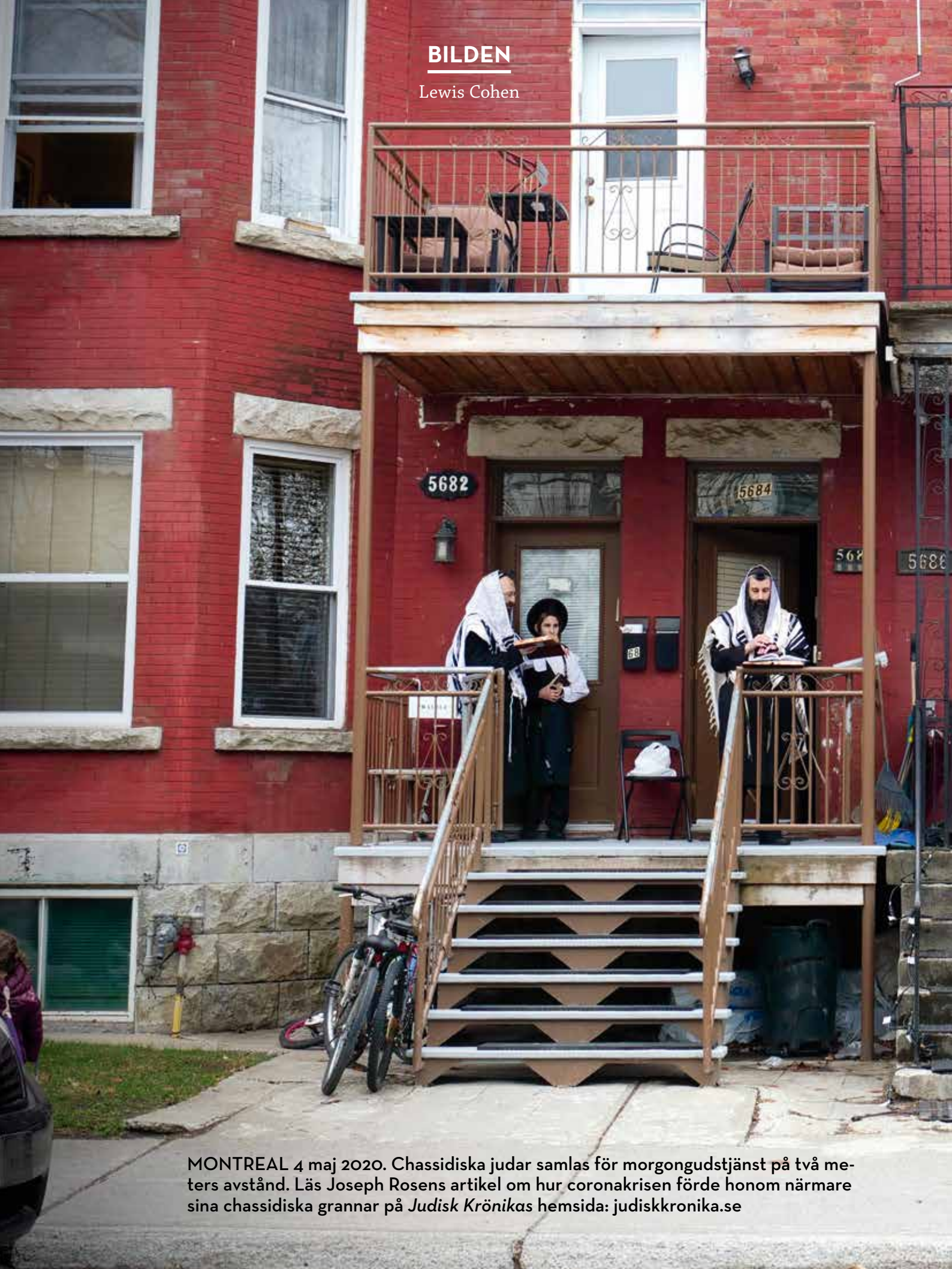
2

2020

ÅRGÅNG 88 • JUNI 2020
SIVAN 5780 • PRIS 110 KR

BILDEN

Lewis Cohen

MONTREAL 4 maj 2020. Chassidiska judar samlas för morgongudstjänst på två meters avstånd. Läs Joseph Rosens artikel om hur coronakrisen förde honom närmare sina chassidiska grannar på *Judisk Krönikas* hemsida: judiskkronika.se

Fjädern du har lämnat oss, Jackie

"Människan är Guds tanke. Vi finns varken före eller efter, inte heller utanför den gränslöses rum och tid. Vi föds när tanken om oss föds, och vi dör när den flyger iväg, likt en fjäder tappad av en fågel som flugit förbi ett öppet fönster. Vi plockar upp fjädern som ett hemligt tecken. Den får inte kastas, ty den meddelar oss något."

Med det citatet inleder Jackie Jakubowski sitt sommarprogram i Sveriges radio från 2006. Jag hör hans mjuka, lite spruckna röst i hörlurarna morgonen efter att han somnat in – det är en vacker dag i maj som vi ägnar åt hans minne.

Jag plockar upp fjädern som ett hemligt tecken och försöker tyda dess budskap.

Döden kommer oväntat. Det har jag lärt mig den här våren. Jag har också insett att livet är ändligt – det har jag inte tänkt så mycket på förut. Att vissa samtal inte ska skjutas upp. Att en del svåra frågor måste ställas innan det är för sent. Att det är en ynnest att hinna be om förlåtelse och att bli förlåten.

JACKIE FANNS I mitt liv långt innan jag fanns i hans. När jag var liten bodde vi i samma kvarter och när vi någon gång ibland såg honom på håll var min mamma alltid noga med att berätta att det där minsann var Jackie Jakubowski – redaktören för *Judisk Krönika*. Tidningen var en av få judiska markörer i mitt barndomshem; en stolt sådan – den diskuterande, analyserande och ifrågasättande judendomens symbol.

Jackie själv var också en symbol. För min mamma och för de ur hennes generation som vuxit upp i efterkrigstidens Polen. Barn till föräldrar, ofta trasiga på insidan, som på olika grundliga sätt lyckats bygga upp sina liv igen efter Förintelsen.

På grund av (eller tack vare, som min mamma säger bara halvt på skoj) den antise-

mitiska kampanjen i Polen i slutet av 1960-talet kom Jackie och min mamma som flyktingar till Marstrand. Som unga vuxna fick de omfamna ett nytt språk och lärde sig med tiden förhålla sig till en mycket annorlunda kultur – den svenska. Medan min mamma valde ett liv långt ut i den svenskjudiska periferin, gjorde Jackie sig känd bland Göteborgs judar – till en början som en *discolover* med enorma platåskor.

Under de första tio åren i Sverige hann Jackie med studier vid Göteborgs tekniska institut. Han publicerade sin första artikel i en svensk dagstidning (GT) och grundade tidskriften *Fred i Mellanöstern* (1977). 1980 fick han, som enda kandidat, erbjudandet att ta över Daniel Bricks skötebarn *Judisk Krönika*. Redan i Jackies allra första ledare skymtar visionen han har för tidningen, som med åren kom att bli en av Sveriges främsta kulturtidskrifter.

JACKIES EGEN RÖST – skarp och modig – blev en självklar del i kampen mot antisemitismen, i nyanserandet av bilden av Israel och i sitt ständiga ifrågasättande av dogmer, inom och utanför den judiska världen.

Jackie och hans *Krönika* blev en knypunkt för en brokig grupp judar i Sverige. Hans texter rörde upp känslor och skapade diskussion. Han återkom ständigt till de eviga judiska frågorna, relevanta bortom tid och rum.

Genom sin nyfikenhet och sitt mjuka sätt kunde Jackie knyta an till människor med vitt skilda världsbilder, och levde på så sätt ett liv i många nyanser, i en värld av *både och*, inte *antingen eller*.

Jag plockar upp fjädern du har lämnat oss, Jackie.

Jag tyder dess budskap när jag går och lägger mig och när jag stiger upp.

När jag i morse promenerade genom parken och när jag nu sitter vid mitt skrivbord.

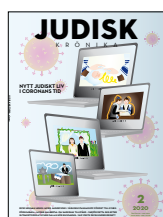
Det är en konstig värld vi lever i, Jackie. En värld som är fattigare utan din röst.

Anneli Rådestad

INNEHÅLL

Nr 2 • 2020

Omslag:

Cecilia Undemark
Péterfy, illustratör.

11 JACKIE JAKUBOWSKI, Judisk Krönikas chefredaktör under 35 år, har avlidit. Ricki Neuman minns hans liv och gärning.

12 MED FÖTTERNA på jorden och blicken mot himlen. Anna Nachman står stadigt mitt i stormens öga.

20 JUDISKT LIV och död i coronans tid. Erik Sidenbladh och Karl Gabor dokumentar hur svensktjudiskt liv snabbt och brutalt har fått ställa om under våren.

29 VÄRLDEN STÄNGER ner för det till synes försumbara. Inter-

vju med Israels främste filosof, Moshe Halbertal

36 TEL AVIV ligger öde. Miriam Alsters kamera fångar hur staden förändrats under corona.

38 FRUKT – en sommarnovell av Johanna Ekström

45 BORGARSKOLAN I Malmö har fått en vandrande jude. Andreas Lovén har följt med Peter Vig i hans arbete för att sprida kunskap om och förståelse för det judiska.

49 VARFÖR DETTA sug efter ultraortodoxa på tv? Hynek Pallas gör en spaning.

50 TENEMENT MUSEUM i NYC kan bli ett av coronans många offer. Sarah Sundberg berättar.

55 VAD VISSTE påven under kriget? Varför undanhöll han viktig information om mordandet av judar? Kenneth Hermele följer utvecklingen i det nyöppnade Vatikanarkivet.

62 MÖRKA MOLN hopar sig över förintelsemuseet. Samuel Nudel har samlat in reaktioner på regeringens kontroversiella utredning.

64 ANSIKTSMASK SOM mode Karin Brygger reflekterar.

NÅGRA MEDARBETARE I DETTA NUMMER

KARIN BRYGGER är poet och *Judisk Krönikas* modeskribent.

JOHANNA EKSTRÖM är verksam som författare och konstnär.

Yael FEILER är kulturskribent och översättare.

SUZANNE GOTTFARB är journalist och författare.

KENNETH HERMELE är ekonom, författare och skribent.

DAVID HOROWITZ redaktör för *Times of Israel*.

ANDREAS LOVÉN är journalist på Kristianstads-bladet.

RICKI NEUMAN är journalist och *Judisk Krönikas* plotkesredaktör.

LEON NUDEL är frilansskribent.

ERIK SIDENBLADH är journalist och författare.

JUDISK KRÖNIKA UTGES AV

Stiftelsen Judisk Krönika

CHEFREDAKTÖR OCH ANSVARIG UTGIVARE

Anneli Rådestad

redaktion@judiskkrönika.se

tel: 08-660 70 62

REDAKTIONSRÅD

Mikael Feldbaum, Noa Hermele, Eva Kopito, Leon Nudel, Nathalie Rothschild, Samuel Sjöblom

GRAFISK FORM

Karl Gabor & Anneli Rådestad

ANNONSAVDELNING

Thomas Wolff

tel: 031-28 50 95

mobil: 0708-580451

annons@judiskkrönika.se

EKONOMI, ADMINISTRATION OCH PRENUMERATION

Dina Markovich

tel: 08-660 38 72 ons, fred.

administration@judiskkrönika.se

Prenumerationspris 440 kr/år

Utlandet 540 kr

Lösnummerpris 110 kr

Bankgiro 220-0244

Swish 1236333827

ADRESS

Box 5053, 102 42 Stockholm

HEMSIDA

judiskkrönika.se

Utkommer med 4 nr per år.

Nästa nummer: 18 september 2020

Manusstopp: 15 juli 2020

Tryckt hos Printall

Producerad av Gabor & Co

issn 0345-5580

Prenumeration ingår i medlemsavgiften till Judiska Församlingen.

Citera oss gärna, men ange källan.

Förbehåll mot elektronisk publicering måste meddelas av artikelförfattaren.

Vi vill veta vad du tycker!

För att Judisk Krönika ska kunna utvecklas och bli ännu bättre behöver vi ha din åsikt. Tyck till om utseende och innehåll.

Ris och ros.
redaktion@judiskkrönika.se

KÄNNER DU NÅGON SOM FÖRTJÄNAR EN PRENUMERATION?

Beställ en årsprenumeration på judiskkrönika.se eller fyll i talongen nedan och Swisha prenumerationsavgiften till 1236333827 eller sätt in beloppet på bankgiro: 220-0244. Glöm inte att ange vem betalningen kommer ifrån.

GÖR SÅ HÄR: Klipp ut och sänd nedanstående talong till Judisk Krönika.

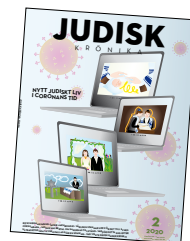
JA TACK, jag vill beställa en gåvoprenumeration på Judisk Krönika ett år (4 nr) för 440 kr (540 kr till utlandet)

GÅVOADRESS:

NAMN _____

ADRESS _____ POSTADRESS _____

JUDISK KRÖNIKA, BOX 5053, 102 42 STOCKHOLM TEL 08-660 38 72.

ANNONS

J! HOME

Följ vår samtalsserie online. judiskkultur.se

Judisk kultur i Sverige
Jewish Culture in Sweden

Ett nytt sätt att samla och berätta

Judiska museet i Stockholm grundades på 1980-talet och var samtida med andra judiska museer i Europa. Den röda tråden då kan kännetecknas av stolthet - museerna reflekterade delar av judisk kultur och historia som judarna själva kände stolthet över, som väckte positiva känslor kring judiskt kulturarv.

2019 gick flytten av museet till den gamla synagogan på Själagårdsgatan 19 i Gamla stan, en oerhört central plats för svensk-judisk historia. Från 1795 var huset centrum för judiskt liv i Sverige under nästan ett sekel.

Museets ambition är att lyfta den dubbla berättelsen. Det är i konfliktytorna mellan minoritet och majoritet som förändringen kan skönjas; om vi riktar strålkastaren mot dessa breddas berättelsen om Sverige och ännu en pusselbit tillkommer - den judiska. Relationen mellan minoritet och majoritet har starkt präglat det nya museet: här finns de judiska tygerna som blev sjukhusskjortor till sårade soldater i svensk-ryska kriget. Eller toraskölden från 1796 där det judiska och svenska möts i kronornas motivvärld.

I samlingen finns cirka 1000 föremål och dokument, som berättar om judiskt liv i Sverige. Självklart finns luckor, som vi kan fylla med din hjälp. Vi söker berättelser och vittnesmål om liv, levnadsvillkor, erfarenheter, drömmar och framtidshopp. Hör gärna av dig om du vill hjälpa oss med det!

JUDISKA
MUSEET

ETT UNIKT JUDISKT SVENSKT BERÄTTANDE

David Salsbäck, ordförande i Judisk Krönikas styrelse

Det finns två diametralt motsatta berättelsestråk om judiskt liv i Sverige idag. Det ena, det mörka, handlar om en liten minoritet trängd från flera håll. En annan historia, den ljusare, berättar om ett svenskjudiskt liv som är mer livskraftigt än kanske någonsin tidigare. Om en judisk skola med rekordmånga elever. Om Judisk Kulturs fantastiska program som når långt, långt bortom de närmast sörjande, om ett aktivt religiöst liv, och om ett utbrett intresse för judiska teman i litteratur och populärkultur.

Båda dessa historier är sanna, och både förtjänar att berättas. Och i det berättandet vill jag hävda att *Judisk Krönika* har en helt unik roll att spela. Det finns förvisso andra judiska medier i diasporan, som *Jewish Chronicle* i Storbritannien, som just undgick konkurs, *Jüdische Allgemeine* i Tyskland, vänsterinriktade *Forverts/The Forward* och konservativa *The Jewish Press* bland många andra i New York och mängder av andra i USA:s större städer.

Men det finns i hela världen bara ett enda magasin som ger berättelserna om just det judiska och det svenska.

Judisk Krönika har som kulturtidskrift alltid haft en egen utgångspunkt. Men att en tidning har en utgångspunkt betyder inte att just det perspektivet ska vara allenaordande. Tvärtom – det får inte vara allenaordande. Därför är jag så glad över den mångfald av perspektiv som just nu ges av *Judisk Krönika*.

Det förra numrets artiklar om omskärelse var ett utmärkt exempel på just den mångfalden. Förutom två olika föräldraperspektiv, så placerar Storbritanniens förra överrabbin **Jonathan Sacks** brit milah i ett bredare teologiskt sammanhang, och **Lars Trägårdh** skrev om den psykosociala anatomin, om uttrycket tillåts, i den svenska synen på omskärelse. I

detta nummer dokumenteras coronakrisens påverkan på judiska verksamheter i Stockholm, en av världens hårdast drabbade huvudstäder, och **Miriam Alsters** kamera fångar bekanta gator i Tel Aviv.

Judisk Krönika ska vara intresseväckande och bred. Därtill ska den ska vara välskriven, och gärna riktigt, riktigt snygg. Vi vet också att vi måste utveckla *Krönikans* digitala närvaro för att säkra relevansen över tid. Och allt detta kräver resurser, i en verksamhet med mycket begränsade medel.

Därför har vi under det senaste året försökt att bredda *Krönikans* verksamhet och intäkter. Vi har hittills fått ett fantastiskt gensvar. Ett exempel är den planerade *Judiska Krönika*-resan till Odessa och Lviv som blev övertecknad på några timmar, och förhoppningsvis kommer att kunna genomföras nästa år. Detta visar att det finns ett intresse och stöd för tidningen. Och det stödet kommer fortsatt att vara helt avgörande för möjligheten att utveckla tidningen vidare.

Vill du stödja *Krönikan*, ge gärna bort en prenumeration, till någon du tycker borde läsa den, skicka in en Rosh Hashanah-hälsning till höstens första nummer, eller swisha in ett bidrag på 1236333827. Till slut är den inte en enskild aktivitet, utan en bredd av intresse, läsande och stöd som kommer att bära *Krönikan* framåt. Varje stöd är ett värdefullt bidrag som hjälper till att säkerställa tidningens fortsatta utveckling.

När denna text är färdigskriven når vi av det djupt sorgliga beskedet att *Judisk Krönikas* mångårige chefredaktör Jackie Jakubowski har gått bort. Vi kommer att göra vårt yttersta för att framöver hedra honom och hans gärning, genom att utveckla den tidning och de svensk-judiska perspektiv som han under 35 år lyfte till helt nya nivåer, och in i den svenska kulturdebatten.

Det finns i hela
världen bara ett
enda magasin som
ger berättelserna om
just det judiska och
det svenska.

JACKIE JAKUBOWSKI

1951-2020

En röst för tolerans och mångfald har tystnat

Min vän Jackie Jakubowski hann göra en lång resa, från Szczecin i Polen till redaktionsrummet i Judiska församlingens hus på Wahrendorffsgatan invid Nybroplan, och han gjorde den utan sin mamma, som lämnar hemmet och Polen 1956, när Jackie är fem, och flyttar till Israel med sitt andra barn, sonens tvillingsyster.

Kvar blir Jackie och hans pappa, som tillsammans utvandrar till Sverige sommaren 1970, förföljda och bortmotade av Polens antisemitiska regim.

Första kvällen i det nya landet går de på Kungsgatan i Göteborg. Det är midsommar och öde på stan. Pappan känner sig matt från resan, är märkt av sin cancer och oroar sig för framtiden: Hur ska det gå för dig, Jascho? Du kommer att bli så ensam. Det gick bra, och sonen blev inte alls ensam.

En röst har tystnat, en röst för tolerans och mångfald, både utanför och innanför det judiska; Jackie gav återkommande sitt stöd till romernas kamp och hade flera romska vänner, samtidigt som han ofta slog ner på judisk ortodoxi och det som Jackie uppfattade som deras krav på att vara de enda sanna uttolkarna av vad det är att vara jude.

En liberal och resonerande röst har tystnat, och den har framför allt hörts i *Judisk Krönika*, där Jackie var chefredaktör i 35 år, i *Dagens Nyheter*, och i flera uppmärksammade böcker, inklusive *Judisk identitet* (1993), *Ljudet av alef* (2000) och *Spår av lamed* (2009).

Jackie kunde vara fåfäng, känslig, stressad och krävande.

Det senare gjorde *Judisk Krönika* till en högt aktad kulturtidskrift, och självklar på de stora tidningarnas kulturellredaktioner.

Som redaktör var han synnerligen närvarande och noga. Under årens lopp har jag skrivit ett stort antal artiklar för honom, men han var egentligen aldrig riktigt nöjd och tjatade envist om att gå längre och våga mera. Ibland blev det ett tiotal turer fram och tillbaka mellan skribent och redaktör.

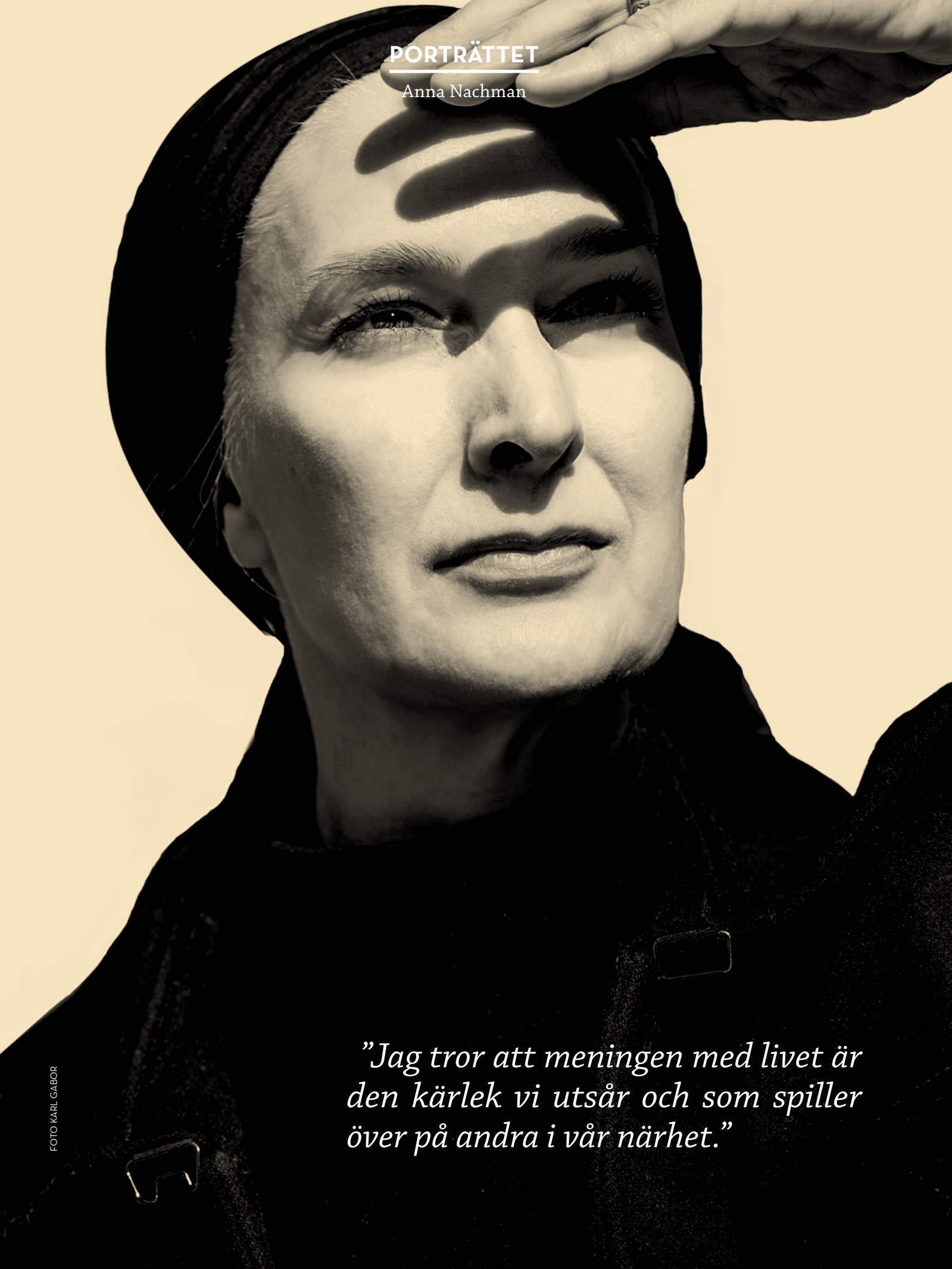
Efter ett år i det nya landet dör pappan.

Då har sonen sedan ett tag påbörjat resan in i det svenska språket. Redan på hösten 1970 läser han sin första bok, det vill säga tragglar sig igenom Hjalmar Bergmans *Clownen Jack*, med ett tjockt polsksvenskt lexikon som enda hjälp.

Därefter gör han en mängd andra stora erövringar, blir en betydande svenskjudisk kulturpersonlighet, är med och grundar Föreningen Judisk Kultur – och lär sig älska den svenska skärgården, närmare bestämt Ramsö utanför Stockholm.

Där blev andningen en annan, mycket lugnare.

Ricki Neuman

PORTRÄTTET

Anna Nachman

*"Jag tror att meningen med livet är
den kärlek vi utsår och som spiller
över på andra i vår närhet."*

MED FÖTTERNA PÅ JORDEN OCH BLICKEN MOT HIMLEN

Ortodox rabbinhustru, fembarnsmor, journalist och chef för den judiska begravningsverksamheten i Stockholm. Anna Nachman har bråda dagar denna vår då begravingarna har duggat tätt till följd av coronaepidemin. **SUZANNE GOTTFARB** har träffat henne.

Vi möts på Norra judiska begravningsplatsen. Anna kommer farande på cykel, ärtigt klädd i

kort svart kjol, svart skinnjacka, tights, boots med klack och en schal tufft knuten runt huvudet. Hon är en ovanligt cool rabbinhustru som talar med rullande skånska r och sprudlar av energi.

– Jag är ambitiös. Det jag tar mig an går jag in för till hundra procent. Det är *all in* hela vägen, säger hon och skrattar.

Annars har det varit ont om skratt denna vår. En mycket tung tid då covid-19 slagit hårt mot de äldsta i Stockholms judiska församling.

– Jag kunde ha tio begravingar på en vecka, berättar Anna. I vanliga fall brukar det sällan vara fler än två.

På grund av coronaepidemin har hon varit tvungen att förändra begravningsceremonierna.

– Vi gör en sorts lightversion, förklarar hon. Vi håller till exem-

pel vattnet bredvid kroppen istället för över kroppen. En sorts symbolisk tvagning. I början visste vi inte om de avlidna smittade. Vi håller ceremonierna utomhus nu och kistbärarna, som alla var 70+ och tillhörde riskgruppen, har bytts ut mot yngre frivilliga. Det är egentligen inget konstigt. Inom judendomen är vi varit vana vid anpassning och flexibilitet sedan tidernas begynnelse.

De skyddskläder och munskydd som fanns tillgängliga för tvagning och svepning av de avlidna, skyndade sig Anna att skänka till äldreboendet Judiska Hemmet, där sådant saknades.

– Det var inget svårt beslut, säger hon. I judendomen går de levande före de döda. Genom att svepa kropparna själv kunde jag återanvända samma skyddsutrustning.

ANNA BERÄTTAR ATT hon redan som barn var fascinerad av döden. Då drömde hon om att starta begravningsbyrå. Som chef för den judiska begravningsverk-

samheten har hon hållit uppskattade samtalsgrupper om döden med olika gästföreläsare. Det har handlat både om praktiska och andliga aspekter, som hur man skriver testamente eller om att förlora ett barn.

– Jag hoppades att jag skulle få svar på mina frågor om döden genom mitt jobb. Men så blev det inte. Jag vet fortfarande inte vad som händer när vi dör. Så det är bättre att fokusera på det vi känner till, det vill säga livet. Judendomen handlar om att livet är heligt. I närheten av döden blir livet tydligt. För mig är det viktigaste att ge kärlek och göra gott. Goda gärningar, *mitsvot*. Jag tror att meningen med livet är den kärlek vi utsår och som spiller över på andra i vår närhet. Att älska andra och att själv utvecklas genom det.

EN BIT BORT på begravningsplatsen ligger överlevande från Förintelsen begravda. Unga flickor som i dåligt skick fick plats på ett sanatorium i Sigtuna efter

»

PORTRÄTTET

Anna Nachman

7 APRIL 2020.
Anna Nachman
på Norra judiska
begravningsplat-
sen (ovan) och
26 april på Södra
(till höger).

kriget. Men de avled nästan direkt. De var de första från lägren som dukade under här i Sverige. Under våren har Anna varit med om att begrava många av de sista överlevande som har dött i covid-19.

– Jag har tänkt mycket på det, säger hon allvarligt. Det känns som om en cirkel har slutits. Jag, som alltid funderat över döden är nu mer i fas med min omgivning. Nu är alla medvetna om att livet inte är oändligt. Vi kan inte hålla döden ifrån oss längre.

För att vara ortodox rabbinhustru, gift med rabbi Isak Nachman, har Anna en ovanligt oortodox bakgrund.

HON FÖDDES I Malmö 1973 av en polskjudisk mor och polsk far. Familjen levde relativt isolerad i ett hus på landet. I hemmet talades bara polska. Anna kunde ingen svenska före sex års ålder, då hon började förskolan.

– Det var ett trauma. Jag för-

stod ju inte vad någon sa. Jag blev retad de första åren, men det födde en slags revanschlust hos mig. Jag skulle minsann bli bättre på svenska språket än de svenska barnen.

Det blev hon med råge. Hon fick höga betyg i svenska och kunde lära ut språket till sin yngre syster, så hon skulle slippa gå igenom samma sak. Hon gjorde även språket till sitt yrke. Men likt allt annat i Annas liv var inte heller vägen dit spikrak.

Som sextonåring revolterade hon mot föräldrarna och flyttade hem till sin pojkvän i Eslöv. Efter studenten utbildade hon sig till arbetsterapeut men yrket lockade inte. Istället sökte hon och kom in på Beckmans formlinje, men under sista året där halkade hon in på skrivandet. Via en gruppchatt spreds ryktet om att hon var en god skribent. Hon fick in en artikel om våldtäkt i *Expressen* och strax efter ringde *Aftonbladet* och erbjöd jobb som krönikör.

– Jag gillar att skriva, tänka, hitta vinklar, göra saker intressanta för andra. Jag berättar hellre om andra än om mig själv. Och jag är petig med språket.

Sedan dess har hon försörjt sig som journalist. Förutom att skriva krönikor i *Aftonbladet* och *Dagens Samhälle* har hon gjort en hel del tv som inslagsproducent, realityserier som till exempel "Tunnelbanan". Hon har även hoppat in som personlig assistent, när kassan så har krävt.

– Jag har svårt att sitta stilla, erkänner hon. På så vis passar judendomen mig bra. Det är en praktisk och handlingskraftig religion. Jag har alltid varit troende, det vill säga jag tror på Gud, eller något sorts väsen som är större än oss. Vi människor är som små myror i en myrstack. Vi kanske inte behöver begripa allt. Det viktiga är att njuta av livet, små saker som att solen skiner, laga god mat, vara med familj och vänner under helgerna.

*"Nu är alla medvetna om att
livet inte är oändligt. Vi kan inte
hålla döden ifrån oss längre."*

PORTRÄTTET

Anna Nachman

Anna Nachman

Född: 24 september 1973 i Malmö
Bor: Stockholm
Familj: Gift med rabbi Isak Nachman, fem barn.
Utbildning: Praktisk filosofi, sexologi, arbetsterapi, Beckmans formlinje, grundkurs Poppus journalistiska skola.
Gör: Chef för begravningsverksamheten Chevra Kadisha. Föreläsningsserier om döden.
Stolt över: Sina barn och Kapellet på Norra judiska begravningsplatsen.
Bästa egenkap: Flexibel och tillåtande
Sämsta egenkap: Långsint och lite bitsk

Suzanne Gottfarb är journalist och författare.

Två språk, tre yrken, två äktenskap, fem barn och ett tidigare särboende med en muslimsk kurd. Vem är hon egentligen denna mångbottnade kvinna bakom huvudduken? Hur skulle hon definiera sig själv?

– Jag är nog ganska dubbel. Extremt känslig och sårbar men samtidigt kan jag ha en tuff fasad. Skämta och tramsa. Jag är både introvert och extrovert. Praktisk och andlig. Jag känner mig inte svensk. Men inte heller särskilt polsk. Det upptäckte jag i höstas under en resa till Polen och Auschwitz. Jag trodde att jag skulle hitta någon sorts hemmahörighet där. Men det gjorde jag inte och det var en chock. Polen är ett märkligt land. Där finns en ständigt närvarande vardagsantisemitism, men å andra sidan var den judiska kulturen så djupt inflyttad i den polska att ett stort tomrum efter Förintelsen har uppstått.

Kanske är hon kosmopolit? Den vandrare juden.

Anna skakar häftigt på huvudet.

– Nej, jag är en riktig hemmakatt. Jag tycker inte om att flytta runt. När jag träffade Isak bodde jag på 53 kvadratmeter på Kungsholmen men vägrade att flytta. Så Isak flyttade in hos mig. Där har vi bott tills helt nyligen med våra tre gemensamma barn och dessutom sammanlagt fem barn från tidigare äktenskap. Vi fick

också plats med gäster. Vi håller öppet hus, särskilt till shabbat. Folk vet att de alltid kan komma till oss och att det finns gott om mat.

Först i höstas lyckades Isak övertala henne att flytta till en större lägenhet. Nu bor de på Östermalm nära Bajit med plats för ännu fler gäster.

– Vem jag är? Min första identitet är nog att vara kvinna. Och mamma. Jag är svensk men på ett annorlunda sätt. Jag har alltid gillat att göra revolt, provocera, tänja på gränser. Kan vara lite bitsk. Men också flexibel och tillåtande, vilket kan få min man Isak att slita sitt hår, som när jag tycker det är okej att anhöriga till avlidna vill ha mängder med blommor på den judiska begravningsplatsen. Jag är inte så strikt.

För övrigt tycker jag inte att jag är särskilt intressant. Jag är numera mer intresserad av min omgivning än av mig själv. Som ung var jag väldigt egocentrisk. Men ju äldre jag blir, jag fyller 47 år i höst, så tycker jag inte att det är så viktigt längre vem jag är. Det är mycket viktigare vad jag gör.

Jag undrar hur hon ser på att bära huvudduk, om hon inte upplever det som begränsande.

– Tvärtom, säger hon. Jag kan finna en frihet i det. Jag har aldrig varit någon som står och sminkar mig i timmar. Nu kan jag stiga upp snabbt, sätta på mig

huvudduken och ge mig iväg utan att tänka på frisyren. Jag ser också på huvudduken som en extra vigsling. Något som Isak och jag har ihop.

INNAN VI LÄMNAR begravningsplatsen vill Anna visa mig kapellet, ett skötebarn, som hon med rätta är stolt över. Hon låser upp porten, och vi träder in i den iskalla salen.

– När jag tog över begravningsverksamheten år 2016 var kapellet helt förfallet, berättar hon. Putsen flagnade, taket behövde läggas om, fönster bytas ut och elen, som var från 1920-talet, helt livsfarlig.

Kapellet byggdes i mitten av 1800-talet av Fredrik Scholander, som också har ritat Stora synagogan. På 1920-talet utvidgades kapellet av arkitekt Gustav Tengbom. Sedan dess har det stått och förfallit. Att renovera skulle bli kostsamt och ingen ville betala. Men ambitiös, energisk och handlingskraftig som Anna är satte hon igång med en insamling och lyckades få ihop de 2,6 miljoner kronor som fattades. Nu är hela kapellet nyrenoverat, plastgolv har rivits bort och det gamla kalkstensgolvet tagits fram.

Ett stycke svensk-judisk historia som står stadigt med pelarna i jorden men med siktet inställt på himlen – precis som Anna själv.

Claims Conference

ועידת התביעות

The Conference on Jewish Material Claims Against Germany

TILL ÖVERLEVANDE EFTER FÖRINTELSEN MED MAKE/MAKA

Claims Conference har förhandlat fram följande avtal med den tyska regeringen.

Article 2 och CEE Fund

Överlevande efter Förintelsen som i minst tre månader förföljdes i öppna getton som nämns nedan, kan vara berättigade till månatlig pension enligt Article 2 eller CEE Fund:

- I Rumänien, överlevande förföljda i Botosani, Galati, Focsani, Tecuci, Roman, Piatra Neamt, Barlad, Vaslui, Alba Iulia, Constanta, Targu Neamt, Harlau, Buzau, Ramnicu Sarat, Stefanesti, Craiova, Pascani eller Bacau mellan augusti 1941 och augusti 1944;
- I Bulgarien, överlevande förföljda i Plovdiv mellan september 1942 och september 1944;
- I Nederländerna, överlevande förföljda i gettot i Amsterdam mellan september 1941 och september 1943.

Notera: Judiska offer för nazismen i dessa öppna getton i Rumänien, Bulgarien och Amsterdam kan också ha rätt till pension från ZRBG (Ghetto Pension). Denna pension administreras inte av Claims Conference.

Årlig maxinkomst och gräns för tillgångar för Article 2-fonden och för socialbidrag har ändrats. Den årliga maxinkomsten för berättigad mottagare är nu **475,050 kr** per år och maximalt tillåtna tillgångar har höjts till **9,501,120 kr** (exklusive bostaden för den sökande). Det tyska finansdepartementet har beslutat att "ålderspensioner och pensioner p g a reducerad arbetsförmåga, arbetsplatsolycka, sjukdom p g a arbete, eller dödsfall, eller jämförbara förmåner" inte ska räknas in i den sökandes beräknade inkomst vid ansökan från Article 2-fonden. För mer detaljer se

<http://www.claimscon.org/what-we-do/compensation/background/article2/comparable-payments/>.

NOTERA: Det är inte möjligt att få pension enligt Article 2-fonden utöver pension från BEG.

Sökande som var ett foster under tiden personens mamma led av beskrivna förföljelse kan också vara berättigad. Berättigande beror på om alla fondens kriterier är uppfyllda, för att ta del av dessa se www.claimscon.org.

Child Survivor Fund

Child Survivor Fund kommer att ge de personer som var med på Kindertransport en engångssumma på 2 500 euro per person.

Deltagare i Kindertransport i denna mening anses vara judiska personer som mötte följande kriterier vid tiden för transporten:

- De var under 21 år vid tiden för transporten, hade ej medföljande föräldrar och var del i en transport som organiserades av tredje part, inte av den tyska regeringen, för att fly från potentiell hotande förföljelse av tyska styrkor;
- De transporterades från någonstans inom det tyska riket eller från territorier som hade blivit annekterade eller ockuperade vid den tiden;
- Transporten ägde rum mellan 9 november 1938 och 1 september 1939, eller godkändes av tyska myndigheter efter 9 november 1938 men före 1 september 1939.

Dessutom kan alla mottagare av pension som var i något av de öppna gettona i Rumänien, Bulgarien eller Amsterdam nämnda ovan, och födda efter 1 januari 1928, vara berättigade till engångsersättning från Child Survivor Fund som administreras av Claims Conference.

Ny utbetalning till makar till avlidna Article 2/CEE Fund-mottagare

Med början 1 januari 2020 kommer Claims Conference att förse berättigade makar till avlidna mottagare av Article 2 och Central and Eastern European (CEE) Funds med utbetalningar.

En maka till en mottagare av Article 2/CEE Fund kan, då mottagaren av Article 2/CEE Fund avlider, vara berättigad till 513 euro per månad upp till 9 månader, utbetalad kvartalsvis, om följande villkor är uppfyllda:

1. Maken lever den 1 januari 2020 eller vid datum för ansökan, vilket som är senast; och
2. Maken var gift med en mottagare av Article 2/CEE Fund vid tiden då mottagaren av Article 2/CEE Fund avled; och
3. Article 2/CEE Fund-mottagaren avled vid tidpunkt då han eller hon mottog betalning från programmet.

Maken till en överlevande efter Förintelsen måste vara vid liv vid tidpunkten för varje betalning. Andra förmånstagare, inklusive barn, har inte rätt att få någon betalning i stället för maka.

För att ladda ner en ansökan från vår hemsida, vänligen gå till: www.claimscon.org/apply

För mer information, kontakta: Claims Conference | Postfach 90 05 43 | 60445 Frankfurt am Main | Deutschland |

Tel: +49-69-970-7010 | E-mail: A2-HF-CEE2@claimscon.org / www.claimscon.org

Claims Conference har en ombudsman. För att kontakta ombudsmannens kontor, skicka e-mail till Ombudsman@claimscon.org eller skriv till The Ombudswoman, PO Box 585, Old Chelsea Station, New York, NY 10113, USA.

ABU DHABIS NYA SYNAGOGA

■ Världens dyraste synagoga har precis börjat byggas – i Abu Dhabi i Förenade Arabemiraten. Templet ska vara färdigt 2022, ihop med en ny moské och en ny kyrka, alla bredvid varandra och lika stora.

Projektet kallas The Abrahamic Family House, vilket syftar på att de tre religionerna har en gemensam stamfader i Bibels Abraham. Initiativet ingår i Förenade Arabemiraten strävan att modernisera landet, öppna upp mot Väst och presentera sig som ett samhälle med religiös tolerans.

Sedan några år tillbaka finns en synagoga i Dubai, för Förenade Arabemiraternas cirka 3 000 judar. Den är inrymd i en före detta lyxvilla, där man samlas

Visionen för The Abrahamic Family House i Abu Dhabi.

för bön, äter kosher mat och firar högtider, och där den som inte åker på sabbaten kan sova över i ett av rummen en trappa upp.

Chefsrabbin Yehuda Sarna tror på en framtid för landets judar, och ger exempel på en positiv utveckling: israeliska ministrar gör numera officiella besök, och 2018 spelades Hatikvah i en stor idrottsanläggning i Abu Dhabi, efter att en israelisk atlet hade vunnit judotävlingen.

AMERICAN JEWBU

■ Vad har Goldie Hawn, Allan Ginsberg, Mandy Patinkin och Leonard Cohen gemensamt?

De är nordamerikanska judar som under kortare eller längre tid har kallat sig buddister. Och de är inte ensamma. I en ny bok, "American Jewbu", hävdar sociologen Emily Sigalow att cirka 30 procent av alla icke-asiatiska buddister är judar, varav flera har blivit ledande inom den buddistiska rörelsen, som Ram Das, Sylvia Boorstein och Jon Kabat-Zinn.

Varför har så många judar blivit buddister, och varför har så få buddister blivit judar?

Författaren har inga entydiga svar på dessa frågor, även om hon tror att en förklaring handlar om att det inte finns någon traditionell gud inom buddismen. Därmed kan judarna till del behålla sin "gamla" tradition, och enligt Sigalow är de flesta judiska buddister både och.

PS Författaren Chaim Potok lär ha sagt att gå från det judiska till det buddistiska är som att gå från kosher till att bli vegetarian.

Leonard Cohen.

SUN CITY

■ Sol Kerzner (1935-2020) växte upp i en judisk familj i Johannesburg i Sydafrika. Hans pappa tvingade honom att börja boxas, efter att han hade blivit mobbad i skolan för att han var jude - och pressade honom att bli revisor. Han har senare förklarat att dessa två krav fick honom att bli en framgångsrik företagare.

Som mest ägde han hotell, kasinon och semesterbyar i Sydafrika, Kina, USA, Marocko och Dubai, men är främst känd för Sun City som låg några timmars bilresa från Johannesburg, och som var ett megahotell med kasino och golfbana, och med en arena för 6 000 åskådare.

Där uppträdde bland andra Elton John och Freddie Mercury i början av 90-talet, utan att anklagas för att stödja apartheid.

Sun City var en oas, ett undantag, för där fick man spela på roulette, gå på nattklubb och se barbröstade kvinnor dansa – och där kunde vita och svarta umgås utan restriktioner.

Kerzner hade medvetet byggt sin anläggning i ett "homeland", Bophuthatswana, som hade andra lagar än övriga Sydafrika.

Sun City i Sydafrika var en oas där vita och svarta kunde umgås utan restriktioner.

Sun City blev med tiden en symbol för frihet and tolerans, och när Nelson Mandela skulle bli landets president 1994 bad han sin vän Kerzner att arrangera ceremonin.

MILSCHEDICKE KROGAR

■ Tre gånger i veckan gick Isaac Bashevis Singer till The Famous Dairy i hörnet av Broadway och 72:a gatan, för att äta blintzes, piroger, knishes, varnishkes, borsjt utan kött, gefilte fish, kreplach och andra delikatesser från den gamla världen, alla kosher och milschedicke, det vill säga mjölkiga, utan köttprodukter.

Denna kategori restauranger blev populära i New York i slutet av 1800-talet. Idag finns endast ett fåtal kvar. Deras historia skildras av Ben Katchor i den aktuella "The Dairy Restaurant", som är

full av anekdoter om kända judiska personer som föredrog denna typ av matställen, inte minst för att de hade känsliga magar.

En handlar om Leon Trotsky som 1917 bodde två månader i New York. Han var vegetarian och åt helst på Triangle Dairy i The Bronx. Enligt Katchor vägrade han att ge drinks. Det ingick inte i hans politiska övertygelse, "det skulle vara att förolämpa kyparnas värdighet. De senare svarade med att ge dålig service och gång på gång råka spilla soppa på Trotskys fina kostym".

Fortfarande öppen: B & H på 2nd Avenue i N.Y.

MUSLIMER & JUDAR

■ I december varje år deltar cirka 100 judar och muslimer i ett internationellt seminarium, arrangerat av MJC, Muslim Jewish Conference, som är ett samarbetsorgan baserat i Wien och drivs av 35 unga akademiker och aktivister från 16 olika länder.

Under sex dagar erbjuds deltagarna föredrag, intervjuer och debatter, om religion, kultur och filosofi, varvat med möten i små grupper där man utbyter kunskap och erfarenhet.

Hitintills har över 1 000 personer varit

på ett MJC-seminarium, inklusive deltagare från Pakistan, Sudan, Singapore och Brasilien. Mötena har bland annat ägt rum i Berlin, Kiev och Sarajevo, och senast i Wien i december 2019.

Ilja Sichrovsky är generalsekreterare för MJC.

Organisationen grundades 2010, och har årligen föresatt unga muslimer och judar med en unik mötesplats, men nu är det osäkert om det blir en tionde gång. Donationerna har minskat, redan före coronan, och nyligen inledde man en crowdfunding-kampanj för att försöka rädda årets seminarium.

ISRAELS MEST POPULÄRA ARAB

■ Vem blir årets ultimata israel, frågar författaren Matti Friedman i en krönika i *New York Times*, och svarar: sångerskan Nasrin Kadry. Hon växte upp i en muslimsk familj i Haifas tuffa hamnkvarter, och är idag, fylld 33, en av landets mest populära artister. Genombrottet kom 2012 då hon vann en talangtävling i tv, ett program där deltagarna enbart sjöng "mizrachi songs", dvs judisk musik från Mellanöstern och Nordafrika.

Dessförinnan hade hon uppträtt på klubbar och barer, och främst sjungit klassiker från den egyptiska divan Oum Kalthoums repertoar. Samtidigt bodde hon hemma och arbetade som städerska, för att komplettera pappans inkomster från att köra taxi.

Hennes två stora hits är Lära sig gå, på hebreiska, och Mitt hjärta är med dig, där hon blandar de två språken.

År 2017 fick hon äran att uppträda på Israels nationaldag, som första arabiska artist.

"Det finns mer och mer i Israel som är lättare att förstå om du är från Libanon än om du är en judisk newyorkare", skriver Friedman. Det är en tydlig våg, den gäller inte bara musik och mat, "och den rider Nasrin på".

RÄTTELSE!

I förra numret av *Judisk Krönika* fanns en plotke som felaktigt påstod att rabbin Morton Narrowe anser att kristendomen rymmer avgudadyrkan. Det är absolut inte hans åsikt. Texten var ett redaktionellt misstag som härmed beklagas och korrigeras.

Judiskt liv och död I CORONANS TID

Judiskt liv i Sverige är hårt drabbat av coronapandemin.
Omställningen har varit brutal men också lärorik.
ERIK SIDENBLADH och fotografen KARL GABOR
tecknar här en bild av judiskt liv och död i coronans tid.

Det är första sederkvällen, onsdag 8 april. För ett femtiotal personer på olika ställen i Sverige är det lite ovant, sättet som de firar seder tillsammans. De har via videolänk fått ljud- och bildkontakt med varandra och med värden Benjamin Gerber från Judiska församlingen i Göteborg.

– Vi är många här tillsammans, det är jätterörande, säger han.

De firar på ett garanterat virusfritt sätt, modernt och digitalt. Får några timmar av traditionellt firande och pesachgemenskap – fast de sitter hemma hos sig själva, kanske ensamma. På skärmen växlar bilder av Benjamin med uppslag ur haggadan så att alla kan följa och läsa med. Ibland växlar bilden hem till någon som får sjunga eller läsa före. Benjamin bryter matsan, håller upp vin, går vidare i texten...

Det är en märklig känsla när vi sjunger tillsammans från varsitt rum. Jag blir otroligt inspirerad av att uppleva att vi är tillsammans, säger han, i en tid då våra texter får nya perspektiv. "I år är vi slavar, nästa år är vi fria..." Vem hade förra året trott att vi skulle vara i den här situationen. Vad är frihet, vad är slaveri nu? Vi kanske är mer fria än någonsin på grund av att vi tvingas se nya perspektiv.

Nya perspektiv, nya möjligheter...men inte bara helgfirande utan också vardagsrutiner har krävt nya grepp den här våren.

Hur har ni i församlingen klarat det?

– Det har varit extremt stora påfrestningar och förändringar av församlingens verksamhet, säger generalsekreteraren för Stockholms judiska församling, Isak Reichel.

– I och med att vi fick stänga ner all vår utåtrik-

8 APRIL 2020. Benjamin Gerber, religiös ledare i Göteborgs judiska församling, leder Sveriges första virtuella sederafton.

3 APRIL 2020. "För allas säkerhet endast 1 kund i taget". "Du skulle bara se hur det vimlar av folk här dagarna före pesach. Normalt. Men nu är det inte normalt" säger Jan Eric Blecher på Kosherian.

"Min bild är att vi drabbades tidigare än andra. Jag tror att en orsak kan vara att vi i den judiska gruppen gärna umgås över generationsgränser."

ISAK REICHEL, GENERALSEKRETERARE I STOCKHOLMS JUDISKA FÖRSAMLING

tade verksamhet och alla gudstjänster, måste vi hitta nya sätt att kontakta folk, och nya program för att de ska känna sig delaktiga.

SITUATIONEN ÄR HELT unik, en pesach utan gudstjänster har aldrig tidigare hänt. Den stora brådskande frågan var att se till att alla gamla hade mat inför helgen – man körde hem till ett hundratal.

De judiska församlingarna i Sverige var tidiga med att göra förändringar, stängde ner en eller ett par veckor före andra samfund. De flesta har visat stor

förståelse, tycker Isak. Men det är svårt att inte veta hur länge restriktionerna måste vara kvar.

– Min bild är att vi drabbades tidigare än andra, säger han. Jag skulle kunna tro att en orsak kan vara att vi i judiska gruppen gärna umgås över generationsgränser, många reser mycket, har nära kontakt med släkt och vänner. Det som i normala tider är goda kvaliteter blev nu en extra riskfaktor.

PÅ JUDISKA HEMMET i Stockholm kom första sjukdomsfallet 15 mars.

– Vi förstod vad det var och

agerade direkt, säger Aviva Kraitik, ny chef sedan i höstas.

Hon fick en tuff start, det var bara att hugga tag där man behövs. Två dagar senare insjuknade fyra till. Riktigt hur smittan kom in vet man inte, men de boende får många besök, det socialiseras mycket och man sitter nära.

I skrivandets stund har 16 boende fått covid-19. Tre av dem är friskförklarade, två på väg att friskna till. 11 har avlidit.

– Det är sorgligt, väldigt tragiskt, men är man över 90 och har andra grundsjukdomar är det tufft. Bland personalen har

BESÖKSSTOPP!

I samband med spridningen av Coronaviruset i Sverige har vi beslutat att tillsvidare införa ett besöksstopp.

Anledningen till att vi villtar dessa drassiska ångder är att vi värnar om våra boende.

Folkhälsomyndigheten har igår gått ut med en uppmaning att undvika onödiga besök inom äldreboenden. De flesta som bor hos oss är äldre, svaga och känsligare för infektioner än allmänheten. Därför är det mycket viktigt att vi tillsammans undviker att föra smittan vidare. Det gäller framförallt det nya Coronaviruset Covid-19 som kan innebära en allvarlig risk för äldre sjuka personer.

Eftersom smittorisker pågår i hela landet vill vi arbeta förebyggande för att så långt det är möjligt att någon blir sjuk. Därför har vi beslutat om ett totalt besöksstopp som gäller tillsvidare.

Undantag till besöksstopp görs självklart vid vård i livets slut och i dialog med ansvariga chefer samt omsorgsansvarig sjuksköterska.

Alla taggar har avaktiverats för närstående. Hoppas på er förståelse.

11 MARS 2020. Besöksförbud införs på Judiska hemmet, 19 dagar före Folkhälsomyndigheten fattar beslut om besöksstopp på äldreboenden. Men det är för sent. 15 mars konstateras det första fallet av corona på boendet. Ytterligare 15 boende insjuknar, liksom 15 personal, bland dem Aviva Kraitsik, ny chef sedan ett par månader.

10–15 varit sjuka.

– Judiska hemmet införde besöksförbud tre veckor innan myndigheterna sade att man skulle ha det. De basala hygienrutinerna följs alltid, men det vi gjort är att isolera dem som smittats eller misstänks vara det. Till deras rum går endast avsedd personal med full skydds skydd, långärmade förkläden och handskar. Vi har också gått ett steg längre och använder visir, handskar och förkläde när det behövs även till de friska, för att personal eventuellt utan symtom inte ska smitta de gamla. Demensavdelningen har man

hittills lyckats hålla smittfri. De boende är snarast tacksamma, inte oroade, av att vi går med visir och all skyddsutrustning. Men de har tråkigt, vi har inga gemensamma aktiviteter och det händer inte mycket. Barnen på Hillelskolan gjorde teckningar till pesach, och Kvinnoklubben skickade blommor till alla boende. Både församlingen och privatpersoner har bidragit – stödet i det judiska livet i sådana här lägen är fantastiskt.

– De jag känner mycket för är de närstående som inte har kunnat finnas hos dem som avlidit. Några har vi släppt in i full

skyddsmundering, andra har inte vågat. Men det är inte humant och inte värdigt att inte kunna ta farväl så som man önskar. Vi är ledsna över det, det är förskräckligt, säger Aviva.

EN PANDEMI INNEBÄR naturligtvis stora påfrestningar på församlingens begravningsverksamhet.

– Ett tag hade vi väldigt mycket att göra, sedan blev det lugnare, säger chefen Anna Nachman. Mellan en och två avlidna per vecka är det normala, nu blev det tio i veckan. Men det blev inga större bekymmer, med en bra

»

organisation och bra volontärer.

– Vi klarade av situationen genom att begrava väldigt fort, nästan alla i princip dagen efter dödsfallet. Det är ovanligt snabbt, men vi har bara två kylplatser. Alla ceremonier hålls nu utomhus. Kistan står i kapellet och familjen får om de vill ta farväl där inne i lugn och ro. Sedan går vi i procession till graven och där görs begravningsakten, kistan sänks och kaddish läses.

– Hela styrkan på begravningsverksamheten har i princip bytts

sedan mars. Många går med som volontärer när de får mer tid efter pensionen. Men i coronans tid klassas man nu som riskgrupp.

– Jag hade en massa 70+are som varken borde eller ville göra jobbet. Men jag är imponerad av hur fort vi ställde om. De sade till sina söner, och de talade med sina kompisar, så inom en vecka hade jag 40 nya namn. En total förnyring.

– Och en annan positiv effekt... säger Anna. Med mitt jobb har jag fått en större förståelse för att alla

kan dö när som helst. Man blir ödmjuk inför livet. Nu med corona märker jag att många omkring mig börjar tänka så.

Tror du att insikten gör oss ängsliga eller tvärtom mer lugna?

– Alla reagerar olika. Men jag tycker mig märka att människor som är lite ängsliga av sig till vardags brukar bli lugna av den insikten, medan de som annars inte är så ängestridna kan bli väldigt uppstressade av tanken att

7 APRIL 2020. Ännu en begravning, den 12:e inom loppet av en vecka.

”Jag hade mest en massa 70+are som varken borde eller ville göra jobbet. Men de sade till sina söner, och de talade med sina kompisar, så inom loppet av en vecka hade jag 40 nya namn.”

ANNA NACHMAN, CHEF FÖR DEN JUDISKA BEGRAVNINGSVERKSAMHETEN I STOCKHOLM

de kan dö.

Anna tror inte att man kan generalisera hur historiska erfarenheter kan påverka en hel grupps reaktioner i en sådan här kristid. Men många judar har i bakhuvudet ett katastroftänkande som kanske är ovanligare bland ick-judiska svenskar: beredskapen att det värsta alltid kan hända.

– Och när det svåra händer så pinnar man vidare, stressar inte upp sig, löser situationen, tar itu med saker...

Sent i april var dödssiffrorna inte längre lika skakande, men samtidigt var Församlingen tvungen att ställa in årets som-

marläger på Glämska.

– Det är ett tungt och svårt beslut, säger Isak Reichel, det är ändå en verksamhet som pågått över 100 år. Det går inte att hålla social distans på ett läger med nära 200 personer. Nu funderar vi över annan sommarverksamhet med judiskt innehåll, kanske dagläger med förre barn, men det blir inte lätt.

JUDISKA MUSEET HAR i krisen startat ett projekt för att dokumentera samtida judiskt liv i Sverige.

– Det är en så tydlig och intressant tid när saker och ting verkar ändras, det är ett ypperligt tillfälle att börja dokumentera, säger museets chef Christina Gamstorp.

– Vi skickade ut en förfrågan om människor kunde dokumentera sina pesachupplevelser i år. Vad händer när traditioner inte längre är möjlig att följa? Vi samlar in berättelser och följer diskussioner – och hoppas på föremål också.

Ett tiotal berättelser kom in snabbt, Christina hoppas förstås på fler.

Det viktigaste nu är att samla in, sedan får man se hur det kan användas. Det är ju sådant här som man kan forska om långt fram i tiden.

EN JUDISK VERKSAMHET i Stockholm där krisen inneburit en väldigt stor praktisk förändring är Paideia med studerande från hela Europa och gästlärare från Israel.

29 APRIL 2020. Meals on Wheels, matdistribution till äldre som sitter hemma, har utökats kraftigt. Thomas Bab och Ulla Bab Rydbeck lämnar en matkasse utanför dörren hos Celina Cahn. Över 50 nya volontärer hjälper till med leveranserna.

”I retrospektiv kommer vi kanske att se att en förändring sker nu: att vi får en ny syn på vad som är viktigast i judendomen”.

NOA HERMELE, REKTOR PÅ PAIDEIA.

– Vi fick börja med distansundervisning några veckor tidigare än svenska högskolor, säger rektorn Noa Hermele. Jag tror att det är en tillfällig förändring, så klart, men en ökad digitalisering kanske kommer att bli kvar. Idéer har väckts, och det är ju ändå spännande. Nu får vi testa vad som funkar digitalt – och vad som inte gör det. Ett program om judendomens grundidéer har vi valt att skjuta upp, för det bygger så mycket på samtal och utbyte att det inte blir bra digitalt, det ger inte samma värde.

Tror du att krisen kan bidra till att töja regler och gränser inom judendomen?

–Jag tänker så här: Det är ett krisläge just nu. Det finns argument för att förändra under kriser, men inte att fortsätta med det för alltid. Att använda telefoner eller videolänk på shabbat

och *yom tov* är ett exempel. Jag tror inte att coronakrisen kommer att förändra folks inställning till Halacha – men däremot finns det en ganska stor gråzon kring det som ”inte passar sig”. Jag tror inställningen till vad som är ”passande” har fått sig en ordentlig puff.

På min mormors begravning för några veckor sedan var släktingar från Israel och Kanada med på videolänk. Jag har aldrig tidigare sett att någon har sänt digitalt på begravningar, fast det inte finns laglig grund för det. Det har liksom inte varit något man gör på en begravning. Nu känns det självklart, och fint dessutom. Jag kan inte se någon anledning att man inte fortsätter med det. Men det är inte fråga om någon förändring av synen på Halacha.

Är det någon nyckelberättelse i

den judiska historien som den här krisen lyfter fram?

– Det är klart att man förhåller sig olika till samma berättelser under olika tider, beroende av vad som sker. Texter får olika mycket vikt.

Jag tänker på berättelsen från Jerusalems belägring när rabbi Jochanan ben Zakkai träffar den romerske härföraren Vespasianus. Han går med på att lämna Jerusalem men ber att få ta med sig sina lärjungar till Javne och där bygga upp en ny skola. Detta blir slutet på tempelkultens och prästernas centrala roll och början på traditionen av lärande och diskussioner. Berättelsen handlar om att man startar något nytt i en nationell kris. I retrospektiv kommer vi kanske att se att en förändring sker nu: att vi får en ny syn på vad som är viktigast i judendomen. Och det kanske inte är dåligt, säger Noa Hermele.

Erik Sidenbladh,
journalist och
författare.

Hjälp oss att hylla en sann svensk hjälte!

75 år sedan Raoul Wallenberg sist sågs i frihet

Den 17 januari i år var det 75 år sedan Raoul Wallenberg sist sågs i livet. I samband med att Keren Kajemet i år firar att det är 110 år sedan verksamheten startade i Sverige gör vi en insamling till en park i hjärtat av Israel som ska påminna om de hjältemodiga insatser som den svenske diplomaten utförde i slutet av andra världskriget.

- En park i Israel till minne av en av Sveriges största hjältar blir en påminnelse både till Israel och till Sverige om den heroiska insats som Raoul Wallenberg utförde, säger Max Federmann på Keren Kajemet Israelfonden.
- Genom att hjälpa oss att bygga Raoul Wallenberg Park bidrar du till att vi knyter ihop våra länder.

Raoul Wallenbergs diplomatpass.

Vi fyller 110 år – bidra till vår jubileumsinsamling!

År 1910 togs de första trevande stegen mot en sionistisk verksamhet i Sverige.

Keren Kajemet Israelfonden i Sverige firar därmed 110 år, vilket vi uppmärksammar med en

jubileumsinsamling med fokus på att hålla frågan om Raoul Wallenbergs öde aktuell under hela jubileumsåret.

Den som ger minst 750 kr i jubileumsinsamlingen får ett

jubileumsdiplom.

Sätt in din gåva på nedanstående bankgiro eller Swish-nummer och skriv "Raoul Wallenberg" för att vara med i insamlingen och få diplommet hemskickat.

KEREN KAJEMET - KKL
ISRAELFONDEN

Bankgiro: 708-6432 • Swish-nummer 123 683 76 78

Keren Kajemet Israelfonden • Adress: Box 5053 10242 Stockholm • Tel: 08-661 8686 • Hemsida: www.kkl.nu • E-post: info@kkl.nu • Bankgiro: 708-6432

FÖR ATT LÄRANDE LEDER TILL HANDLING

Kiddushin 40b

www.paideiafolkhogskola.se

Nu stannar hela världen upp för det till synes försumbara

Professor i judisk filosofi, expert på Maimonides och medförfattare till Israels försvarsmakts etiska kod. **MOSHE HALBERTAL** är förmodligen den som bäst kan erbjuda lite andlig visdom för att komplettera den vetenskapliga och politiska aspekten av coronapandemin.

DAVID HOROWITZ, redaktör för *The Israel Times* ringde upp honom via videolänk:

David (DH): Ett potentiellt cyniskt förhållningssätt till coronapandemin är att det är en 'naturlig utgallring' av äldre och sårbara, samtidigt som vi lever i ett samhälle som är medicinskt kapabelt att mildra konsekvenserna. Skulle man kunna se pandemin så – som ett slags naturlig korrektion? Är man religiöst lagd, rör det sig kanske om en korrektion initierad av högre makt?

Moshe Halbertal (MH): Spanska sjukan var mycket mer förödande. Den dödade fler människor, särskilt unga och starka. Det är empiriskt falskt och moraliskt motbjudande att anta att coronapandemin har en inneboende evolutionslogik. Vad vi snarare ser är hur bräckliga vi är som art. Med en lätt mutation skulle viruset, Gud förbjude, döda spädbarn. Det vi upplever är vår fullständigt absoluta sårbarhet. Som vi säger i U'Netaneh Tokef-bönen på jom kipur: vi är förbipasserande skuggor, som en flyktig dröm.

Pandemin har ingen inbyggd logik men ett inbyggt budskap: här är vi, förfärligt bräckliga. Ett av kännetecknen är att vi alla har överraskats av pandemin

Vi har människans hybris: att vi på något sätt genom teknik och vetenskap skulle ha övervunnit det som genom historien har ödelagt mänskligheten. Nu har vi blivit motbevisade och inte bara det. Upphovet till vår bräcklighet är paradoxalt nog delvis ett resultat av vår inbillade styrka: spridningen av viruset är ett ju delvis ett resultat av våra framsteg som art och av vår globala makt. Men sårbarhet betyder inte fatalism. Nu talar jag judiskt, i traditionens djupaste mening: sårbarheten bör skapa introspektion och reflektion över vad vi gör och vilka vi är, i stället för fatalism. Maimonides säger att i katastroftider måste den judiska gemenskapen – communityn – rannsaka sig själv. Likgiltighet och apati är "det grymma spåret". Krisen ska leda till eftertanke, som i sin tur leder till handling.

"Inom judendomen är testet för mänsklig värdighet hur vi ser på våra medmänniskor. Är de verktyg eller just medmänniskor?"

**MOSHE
HALBERTAL**

Nu kommer jag till känslan av att pandemin är en bestraffning. En bestraffning hänger ihop med något vi har gjort eller i vissa fall något som vi *inte* har gjort. Genom pandemin blottas all försummelse. Försummelsen av hälsovårdssystemen och samhällens infrastruktur. Pandemin tvingar oss till en samhällelig självrannsakan och ställer oss frågan: "var gick det fel?"

Pandemin är inget som bara händer. Allt är sammankopplat med strukturer och beteenden. Den omfattande förödelse vi nu ser kan inte ses som en ren olyckshändelse. Pandemin är nära sammanflätad med hur vi tidigare har betett oss.

I pandemin ser vi också något beundransvärt: prioriteringen av liv framför ekonomi. Det är faktiskt ett storslaget etiskt ögonblick att stå emot att lämna de svaga och överge de äldre och sårbara.

Inom judendomen, men inte enbart inom judendomen, är testet för mänsklig värdighet hur

»

INTERVJU

Moshe Halbertal

FOTO AMMAR AWAD

”Maimonides säger att i katastroftider måste den judiska gemenskapen rannsaka sig själv.”

31 mars 2020. En städare rengör Västra muren i Jerusalem i ett försök att hindra spridningen av coronaviruset.

vi ser på våra medmänniskor. Är de verktyg eller just medmänniskor? Därför blir samhällets förhållningssätt till de äldre och sårbara så intressant i det här läget. De har, på flera sätt, inte någon funktion. De är på sätt och vis överflödiga. Nu stannar hela världen upp för det till synes försumbara. Det är oerhört om man tänker efter. I och med det förkastar vi inte bara darwinismen utan också utilitarismen som etisk kalkyl. Men det är inte nödvändigtvis det rätta beslutet på lång sikt. Det är för tidigt att säga. På lång sikt kommer de ekonomiska följderna att översättas till förlust av olika former av liv.

Du sa tidigare att pandemin är en konsekvens av vårt beteende, att det inte har dykt upp från ingenstans. Vad är det vi har gjort?

Jag tänker främst på vad vi *inte* har gjort. När det gäller politik och människoliv kan försumelse vara värre än handling. Det stora bekymret i den här pandemin är att sjukvården ska lamsläs av sjuka. Att människor som vi i vanliga fall hade kunnat rädda nu kommer dö – att vi kommer tvingas låta dem dö – för att vi måste välja vem som ska få tillgång till en begränsad vård. Men hur kommer det sig

att vi har tillåtit systemet att bli så skört? Hur har rika samhällen med enorm kapacitet hamnat i den här situationen? Svaret är förmodligen en del hybris, en del övertygelsen att morgondagen kommer se ut som gårdagen. Men den bristande fantasin har redan kostat oss mycket - både i liv och annat.

Machiavelli sa att alla samhällen kommer att vara utlämnade åt *fortuna* (ödet) när det gäller kriser som extrem torka (eller pandemier). Men i själva verket värderas nu samhällen efter deras kapacitet att uthärda krisen vi befinner oss i. Helt uppenbart är vår förmåga att övervin-

na coronakrisen beroende av tilltro. Man ber oss visa kollektivt ansvar. En del samhällen är bättre på det. Andra sämre. Nu måste vi fråga oss själva: hur kan vi bygga upp förtroendet mellan olika grupper i samhället så att vi kollektivt kan uthärda sådana här situationer genom koordinerad handling framöver?

Den frågan har visat sig mycket relevant i Israel. Särskilt genom det bristande förtroendet mellan sekulära israeler och den ultraortodoxa sektorn.

Jag är bekymrad över hur de ultraortodoxa behandlas. De flesta av

dem är omtänksamma och laglydiga, särskilt när det gäller frågor om liv och hälsa. Deras levnadsförhållanden är väldigt olika majoritetssamhällets. För en del inom det andliga ledarskapet innebar stängningen av *jeshivot* och synagogor ett slags konspirerande mot deras levnadssätt. Den inställningen ändrades dock när de insåg att viruset dödar människor, bland annat i den ultraortodoxa gemenskapen i Borough Park, New York.

I Israel utsätts den ultraortodoxa sektorn för ett kollektivt fördömande. I det här fallet anklagas de för smittspridningen. Man menar att de inte bryr

sig, att de förlitar sig på Gud och lever enligt rabbinernas påbud utan medborgerligt ansvarstagande. Det är struntsnack. Det är mer komplicerat än så.

Den här gången uppstod misstron delvis på grund av att sekulära och ultraortodoxa behandlades olika i början av pandemin. Samma regler gällde inte för alla. Regeringen gjorde undantag för synagogor och rituella bad (mikve) som fick hålla öppet när allt annat hade stängt. Det handlar inte om de ultraortodoxa utan om det vanliga givandet och tagandet som präglar israelisk politik. Det är inte de ultraortodoxas fel. Det är makthavarnas

»

INTERVJU

Moshe Halbertal

fel, de som tänker på det här viset och som inte kunde överskrida det ens under en pandemi.

Förstår jag dig rätt? Du menar att när regeringen gjorde undantag för synagogorna – genom att skjuta upp stängningen till efter purim-firandet i mars så blev konsekvensen av denna uppenbara eftergivenhet för de ultraortodoxas politiska vilja ett skuldbeläggande av de ultraortodoxa som smittspridare?

Ja, beslutet hade skadliga konsekvenser för den ultraortodoxa sektorn och för bredare grupper i Israel. Dessutom exponerade beslutet ett mönster: det problematiska sektortänket inom israelisk politik.

I israelisk politik kan det växla snabbt mellan att man ingår ett avtal med någon som man sedan kort därpå anklagar för något. Var det rättvist att särskilt stänga ner de ultraortodoxa samhällena Bnei Brak och Mea She'arim när det visade sig att så många var smittade?

Det handlar inte om att stänga ner för de ultraortodoxa. Det rör sig om epidemiologisk förståelse av var problemen finns och att behandla vissa områden strängare, vilket är bra.

Apropå avtal och beskyllning så behöver man faktiskt inte ingå några avtal vid just en sådan här tidpunkt. Och använd inte beskyllningspolitik efteråt genom att demonisera ett helt samhälle. De ultraortodoxa är

mycket unika och beundransvärda i vad de gör och vilka de är.

Är inte det du säger en varnande berättelse om att blanda religion och stat?

Jo, absolut. Dessutom är det en varnande berättelse om den alltför omfattande sektoriseringen av israeliskt liv och den politiska strukturen. Att tänka på allmänhetens bästa vilket man i viss mån förväntar sig av sina politiker är inte prioriterat. Välfärdsstaten har sakta brutit ihop i Israel. Det märks i hur det står till med folkhälsan. Frågan om allmännyttan har överskuggats av sektoriella intressen.

Vad kan man göra åt det?

Återgå till en välfärdsstat med omsorg om medborgarna. En del av sektoriseringen beror på bristande förtroende. Idén att varje sektor är utelämnad till sig själv – araberna, de ultraortodoxa, bosättarna, ryssarna. Det saknas en känsla av gemensamma intressen. Alla kämpar för sina egna intressen. Det behövs ett ledarskap som har tillräcklig makt för att övertyga tillräckligt många väljare om att man vill bryta det mönstret.

Kommer det israeliska och globala samhället att bli lite mer tolerant och mindre delat framöver?

Jag tror inte att specifika händelser har en förändrande kraft. Riktiga förändringar med mora-

lisk betydelse, som till exempel feminism, uppkomsten av en välfärdsstat eller kommunismens sammanbrott bygger inte på unika händelser. Det rör sig om långa förändringsprocesser. Möjligen blir vi mer medvetna genom epidemin. Kanske kommer det investeras mer i vård och vaccin. Men det är inte en förändringens tid.

Vem minns spanska sjukan? Den var mycket mer omfattande. Och tron att världskrig ändrade människor.... Nej, unika händelser betyder mycket lite för hur vi som människor uppför oss. Om två, tre månader skickas det missiler från Gaza igen.

Vad orsakar då större förändringar? Fick inte Förintelsen folk att uppföra sig lite mer anständigt under några årtionden?

Egentligen inte. Direkt efter Förintelsen uppstod det kalla kriget som kunde ha tagit kål på hela mänskligheten. "Aldrig mer" är ett av de mest förfälskade uttalanden vi någonsin har fått höra. Det är förbryllande hur kort minnet är, till och med minnet av Förintelsen. Försök att gå in i en synagoga på shabbat i någon av de europeiska huvudstäderna. På denna kontinent fylld av judiskt blod måste man ta sig in i en fästning. Om *det* är dagens Europa, hur kort är då människans minne?

Texten är en bearbetad version av en artikel som publicerades i *The Times of Israel*.
Översättning från engelska: Agneta Sederowsky.

David Horowitz
är redaktör för
Times of Israel.

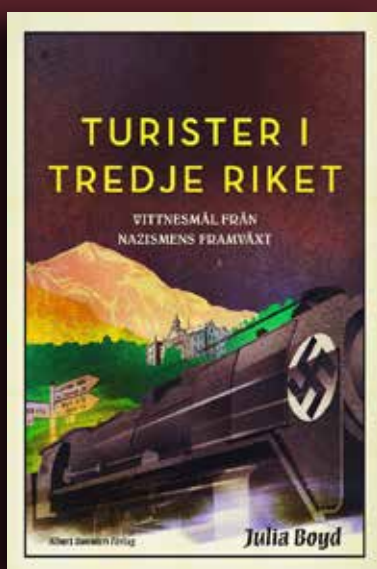
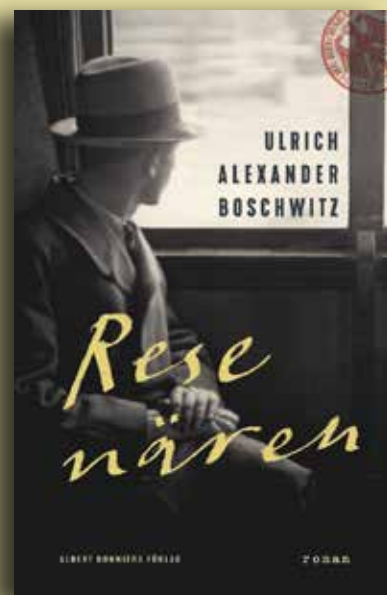

Foto: Kristian Pohl

"Journalistik när den är som absolut bäst"
Dagens Nyheter om *ok, amen* av Nina Solomin
som utkommer som ljudbok 18 maj

Finns där du köper
 och lyssnar på dina böcker!

"Det som framför allt gör *Resenären* intressant är att den skrevs så nära inpå de händelser som den skildrar. I det närmast vardagliga hotet om koncentrationsläger går det till exempel att se hur välkända förbrytelserna redan var."
Sydsvenskan

Genom tidigare opublicerade ögonvittnesmål målar journalister, studenter, politiker, celebriteter, kommunister, fascister och turister tillsammans fram Hitlers Tyskland och ger nya insikter i Tredje rikets komplexitet och paradoxer.

FOTOREPORTAGE

Tel Aviv

Nedstängda och nästan folktomma "shuk ha-Carmel", 24 mars 2020.

Tel Aviv är staden som aldrig sover, sägs det. Men i början av mars stängde staden och resten av Israel ner. Gator och stränder ödelades. Rothschild och "shuken" stod tomma. Ett lugn infann sig. Ett falskt sådant. Vi fick order om att stanna hemma. Bara gå ut för att handla mat och det allra nödvändigaste. Poliser och soldater patrullerade gator och torg för att se till att vi inte bröt mot de nya reglerna. Snabbt anpassade vi oss till en ny surrealistisk verklighet.

I maj började Israel sakta återgå till det normala men alla vet att den frihet vi tidigare tagit för givet snabbt kan begränsas igen. Israeler är vana krishanterare men den här gången är framtiden oviss. Vad som är säkert är att de senaste veckorna inte har lämnat någon oberörd, särskilt inte Tel Aviv – staden som ju aldrig skulle sova.

Miriam Alster

Ultraortodox man med skyddsmask, Rothschild Boulevard. 22 april 2020.

Tomma "Namal" – Tel Aviv hamnen, efter att regeringen stängt ner de flesta verksamheter i ett försök att hindra spridningen av coronaviruset. 30 mars 2020.

Israeliska soldater patrullerar på HaBima. 11 april 2020.

»

FOTOREPORTAGE

Tel Aviv

Grannar på Basel square dansar och sjunger med från balkongerna under en takkonsert. Regeringen uppmanar folk att stanna hemma så mycket som möjligt. 23 mars 2020.

Israeler håller två meters avstånd till varandra och bär munskydd under en protest på Rabin square mot premiärminister Benjamin Netanyahu. 25 april 2020.

Folk håller två meters avstånd till varandra och bär munskydd när de väntar i kö till mataffären. 28 april 2020.

Israeliska poliser och soldater kontrollerar förbipasserande så att de inte bryter mot regeringens nya riktlinjer. 1 april 2020.

En kvinna med ansiktsmask går förbi en nedstängd sushibar på Rothschild Boulevard. 21 april 2020.

NOVELLEN

Johanna Ekström

Frukt

Av Johanna Ekström

Avstickare. Mamman och pappan använder det ordet. Hon och hennes bror sitter i baksätet. Mamma föreslår för pappa att de ska ta en avstickare. Det betyder att man lämnar stora vägen för att ta in på en mindre. Man gör en avstickare till en liten stad eller en sevärldhet, en fornlämning eller ett gårdscafé. Särskilt mamman har en förkärlek för de små och slingrande vägarna där asfalten övergår i grus eller lera. Ändå saktar pappan inte ner på farten. Bakrutorna täcks av ljus damm. Barren skriver sina namn i dammet som känns både torrt och fett. Mamman pekar ut ormvårkar och blålockor. Fåglarna kan man se trots hastigheten. Blommorna är kolorerade fartränder längs med sidorna. Pappans armar är så solbrända. Hennes brors knän är lika torra som vägdamm. Hon slickar på ett finger och skriver hans initialer på huden. "Så att du aldrig kommer bort", tänker hon. Men bokstäverna försvinner i samma stund som hon tar sitt finger ifrån honom. Istället biter hon honom i armen. Han gör allt för att inte säga aj. Kniper ihop munnen och ögonen. Men hon vågar inte bita hårt. Sen biter han henne. Hon håller

emot in i det längsta. Men tillslut skriker hon. Det våta märket efter tänderna. Först vitt sen rött. Mamman äter ett äpple i framsätet. Lukten sprider sig i bilen, en svag ljusgrön gas. En oroslukt. Hon kastar ut skrutten genom fönstret eller släpper ner det på golvet på den räfflade gummimattan. Då förändras lukten och blir trögare att andas in. Längst in i äpplet finns kärnhuset där kärnorna bor. Men genom öppningarna i huset kan kärnorna inte se. Kärnhuset bor i äpplet.

FLICKAN VILL ALDRIG komma hem. Att vara på resa är det tryggaste av allt. I baksätet kan man ha täcke och kudde. Hon kan bädda åt sin bror. Göra underlakanet slätt genom att fästa det under ryggstödet, i skarven där mynt och pennor försvinner. Men på bensinstationen när pappa tankar och mamma går på toaletten skriker hon plötsligt ut sitt namn genom bilrutan. Ifall de skulle försvinna så är detta den sista möjliga ledtråden.

Hon vet att de skulle kunna tappas bort, hon och brodern. Hon ser ut över sädesfälten, skogsbrynen, de silvergrå vägarna och tänker att det här är mitt land men jag tillhör det inte. Jag förstår inte fält och skog. Vad till-

»

hör mig, undrar hon. Min bror. Kanske är alla glada, i bilen. Pappan fantiserar om utlandsresor med endast handbagage. Han har berättat om krigsåren och tyskarna som invaderade Norge. Judar som hade väskor färdigpackade under sängen. Beredskapen. Flickan vill vara fullkomligt beredd. Aldrig överraskas. Hon och pappan är likadana. Han mörkögd, svarthårig som hennes bror. Hon ljus och blåögd. De har beredskapen gemensamt. Den enkla packningen, de snabba stegen. Hon tävlar med honom. Vem som ska komma först till dörren. Den som ska bli först att se. Uppspeltheten som mitt i ett steg - vilket? - övergår i något som liknar panik. En tävlan om att vara den minst överraskade, minst ovetande. Ansiktsuttrycket aldrig tomt eller förvånat, aldrig skräckslaget. På

Pappan stampade med foten, skrek av äckel. Till hälften på allvar. Han sa att det alltid är värre att höra otäcka saker än att själv uttala dem.

mammas sida är ingen judisk. Hennes föräldrar hade ingen väska under sängen.

MEN MAMMA TÄNKER på krig och katastrofer. Undviker dagstidningarnas rubriker och debattartiklar. Dem som pappan läser. Mamma med sina sorger. Pappa med sin sorglöshet. Hon tänker: är man sorglös väger man inget. Då flyr man snabbt. Mamma skulle tyngas ner, stupa vid en dikesren. Bli sittande bland blåklockor, rovfåglar. Själv skulle hon vara mycket snabb, men hur skulle hon orka bära sin bror när han inte längre orkar gå? Ibland drömmer hon om soldater som väcker henne mitt i natten. Hon lägger ett täcke över brodern så att de inte ska se honom. När soldaterna frågar efter hennes namn

säger hon att det är svenskt. "Jag ser ut och heter som en tallrik mjölk!" Bara de inte får syn på brodern. Hans svarta hår och bruna ögon. Pappan har berättat om allt som hänt med judarna. Ändå nästan inget. Oförklarliga bilder som stämplor och häftklamrar djupt i hjärnans formbarhet. Det finns inga sammanhang, ingen slutledning. Inte heller en klar idé om vilka de själva är, hon och hennes bror i dessa skräckhistorier. Några berättelser så omöjliga att lyssna till att hon vill skrika, förstöra dem innan de satt sig i kroppen och i minnet. Som att försöka spotta ut en bitter kärna, en prägling. Önskan om att säga något ännu värre för att suddas ut. En gång berättade hon för pappan om en snigel som blivit dödad av en fågel. Den låg på trädgårdsgången bred-

vid krusbärsbusken. Hur något kröp ur den räfflade och blanka kroppen, något som levde. Hon frågade pappan om sniglar föder levande ungar. I så fall var det ett barn som tog sig ut ur mamman.

Hon sa att det såg ut som om ungen var blind. Kanske letade den efter mamman trots att det var i mamman den var. Pappan stampade med foten, skrek av äckel. Till hälften på allvar. Han sa att det alltid är värre att höra otäcka saker än att själv uttala dem. Hon bär det med sig. En sanning. Öronen är offer. Munnen föröware.

HON TYCKER INTE om ordet avstickare. Det finns något lömskt i uttrycket. Som något som i själva verket inte händer. Något som man stult sig till eller sticker ifrån.

Mamman har mazariner i en papperspåse i knäet. I värmen smälter glasyren och bildar mörka, halvt genomskinliga fläckar i påsens botten. Mamma har mörka fläckar på blusen,

under armarna. Pappa svettas inte. Han är torr som hennes bror. Hon och brodern vet att de inte hade kunnat bli till om tyskarna kommit. Då hade pappan utrotats med sin familj. Pappan var ett barn precis som hon och hennes bror är nu. Hon drömmer att hon och brodern gömmer sig i grottor och i garderober. Hon drömmer om att se och blunda. Hon håller för ögonen på honom. Hon drömmer att de ålar fram i högt, torrt gräs. Kanske är det en film hon sett. Hur någon går och stryker med en käpp över gräset på jakt efter desertörer. Hon vet ingenting om det judiska. Ingenting annat än ordet och döden och den gula stjärnan och den blå. Det är allt. Och att hennes lillebror inte ser ut som hon. Inte som en tallrik mjölk, utan som torkad frukt, dadlar, fikon, vanilj och russin. I drömmen säger soldaterna att de vet att hon har ett annat namn gömt under sitt eget. Brodern andas stilla under täcket. Bara han inte vaknar.

Ett annat ord som deras föräldrar använder är raksträcka. Hon tycker om det. Något som binder samman och som rätats ut. Där kan man färdas utan att tänka. Hon böjer sig fram och lägger händerna för mammans ögon. Mamman tar hennes händer i sina, kysser dem och för tillbaka dem mot nackstödet. Tänk om det var hon som satt vid ratten. Men det är pappan. Om hon höll för hans ögon skulle de dö. Han skulle köra ihjäl dem. Men det skulle vara hennes fel.

Hos sina morföräldrar har hon sett en film på tv. Hon förstår den inte, hinner inte läsa texten. En scen omöjlig att glömma. När hon ska sova, upprepar hon tyst för sig själv att det bara är en film och människorna i filmen bara skå-

despelare. De har gjort som de blivit tillsagda av regissören. Ingenting är äkta. Det är några människor, kanske en familj på flykt. De har gömt sig på en båt. De sitter inklämda i ett förråd. En av dem, en man, har svår hosta. Ljudet kan förråda dem. Han kan inte hjälpa det. Man kan inte hindra sig själv från att hosta. I nästa scen öppnas dörren till förrådet och han faller ut. Munnen vidöppen, fylld med vitt tyg eller papper. Har han kvävt sig själv för att rädda de andra? Har han bett någon om hjälp med att döda honom? Hon vet att hon alltid kommer att minnas scenen. Färgerna; det blå havet, det bruna båtskrovet, det vita pappret. Hon känner kvävningen i bröstet, impulsen att kräkas. En pirrande yrsel. Kroppen är en förrådare. Att inte kunna stå emot. Att hosta, hicka eller kräkas. Att skrika, gråta. Att skratta när man blir kittlad fast man inte vill. Att känna. I örat på sin bror viskar hon något hemskt. Om hur barn straffades av sin lärare när de inte kunde sin läxa, förr i tiden. Hon berättar om linjaler, ridpiskor, örfilar. Hans ögon blir runda av rädsla och nyfikenhet. Vill han höra mer? Hon kupar händerna om hans öra och mumlar. Mamma biter i ett äpple. Den syrliga lukten blandar sig med doften av hennes läppstift. Frukten kommer ur ordet frukt som kommer ur ordet hus och hem. Pappa lägger i en ny växel och kör om en långtradare. Släpet svajar över vägen. Underläppen på hennes bror darrar. Han frågar om det är sant det hon berättar. Hon håller honom hårt i famnen, slickar på höger pekfinger, skriver JA på hans högra knä.

Johanna Ekström
är verksam som
författare och
konstnär.

Johanna Ekström har givit ut ett tiotal böcker. Hennes kommande bok *Meningarna* utkommer på Albert Bonniers förlag i september. Hennes texter har nyligen publicerats i bland annat Grantas nättidskrift, YES&NO Magazine och Cabinet Magazine.

En ny verklighet – vi hjälper dig att ställa om

Det är just nu en orolig tid för många företagare i Sverige. Finansiella utmaningar med stora och svårbedömda konsekvenser i coronakrisens spår. För oss på BDO är det viktigt att ta ett samhällsansvar och hjälpa de vi kan i en svår tid.

Tveka inte att ta kontakt med våra rådgivare för råd och stöd.

www.bdo.se

BDO

Tea for two

Visa upp denna annons i butiken, så får du 15% rabatt på ditt nästa köp. Välkommen in till Sibyllegatan 35, Stockholm.

Daniel Rock får utmärkelse av Sharing Alpha

Hjertas rådgivare Daniel Rock har även i år fått en fin utmärkelse av rankingbolaget Sharing Alpha. I en värld av några tusen förvaltare tillhör han de tio procent bästa förvaltarna enligt Sharing Alphas ranking:

Fund selection ranking: Top decile

Välkommen till Hjerta Stockholm - Nybrogatan 6!

Minimum 5 MSEK

Daniel Rock

Investeringsrådgivning och
Förmögenhetsplanering

Europeiska Investeringsrådgivarna AB
Nybrogatan 6, Stockholm, Tel 08 5460 1715
daniel.rock@bluewin.ch

90 år i livräddande tjänst

Magen David Adom (MDA) startade 1930 och finns fortfarande alltid där de behövs, både i det vardagliga livet och under krig och terrordåd.

MDA:s verksamhet vilar på ca 2 000 anställda och ca 26 000 frivilliga. Som medlem i Internationella Röda Korset (IRK) deltar MDA även i olika humanitära hjälpsatser inom Israel och i utlandet.

I 90 år har Magen David Adom i Israel bistått och räddat liv vid akut sjukdom, olycksfall, terrordåd, krig, naturkatastrofer och smittspridning, dygnet runt, året runt.

Stöd Magen David Adoms livräddande arbete i samband med 90-årsdagen, genom att skänka en gåva till SMDA – Svenska vänföreningen till Magen David Adom.

Swish: 1235 517 172. Bankgiro: 820-2178. Vänligen ange "MDA 90" som ref.

Tack för ert stöd! För mer information, besök www.smda.se

Allan Stutzinsky
ADVOKAT

Mobil 070-517 20 43

E-post: allan.stutzinsky@advokatfirmansjs.se

Advokatfirman SJS KB,
Kristinelundsg. 16, 411 37 Göteborg
Tel 031-708 59 90
www.advokatfirmansjs.se

Advokatfirman SJS

Smedberg
Johansson
Stutzinsky

Välkommen hem!

Vi värnar om livets olika skeenden. För våra äldre kan vi erbjuda ett bekvämt äldreboende eller ett seniorboende i moderna lägenheter.

Förutom ett tryggt boende i en stimulerande miljö finns här även den sociala samvaron och möjligheter till god mat. Allt för att du skall känna dig som hemma.

Vill du veta mer om oss, kontakta Ulla Rosenberg på telefon 031-741 15 44 eller besök vår hemsida www.nbhemmet.se

NEUBERGHSKA BAMBERGERSKA
ÄLDREBOENDET
GÖTEBORG

optica

Glasögon
Kontaklinser
Solglasögon
Kikare

Kullagatan 12 | Väla Köpcentrum
Helsingborg
Tel 042-213070
www.optica.se

Gnistrande gåvor

Upptäck vårt unika butikssortiment med över 10 000 varor. Du hittar smycken, mode och klockor. Välj bland antikt, gammalt och nytt.

Handla online på kaplans.se eller kom in till oss så hjälper vi dig.

Välkommen!

Kaplans®

Behöver du hjälp med E-post,
webbsida, datorer eller molnet!?

Vi skräddarsyr lösningar för att passa ditt
behov.

Vi kan inköp, underhåll och utveckling
av IT-miljö till företag i alla storlekar.

Kontakta oss så hjälper vi dig!

www.brosoft.se | info@brosoft.se | 08-668 66 08

FOTO NADIA HALLSTRÖM

Sveriges första ”vandrande jude” är anställd på etniska grunder

Kampen mot antisemitism i Malmö innebär ofta ett kliv fram och sedan ett kliv tillbaka. Men **PETER VIG** är hoppfull sedan han knutit nya kontakter med såväl politiker som ledare inom skolvärlden. Att han anställts på Borgarskolan för att visa upp sin judiska identitet är unikt i Sverige.

ANDREAS LOVÉN har träffat honom.

– **JAG HATAR** alla judar.

Det är lektion på Borgarskolan i Malmö och temat är ”folk mord”. En elev, med bakgrund i Mellanöstern, följer själv upp en fråga som hon nyss ställt till Peter Vig: ”Vad tycker du om Israel?”

Få personer i Sverige är anställda på uttalat etniska grunder. Det är

Peter Vig, på Borgarskolan.

Arbetsbeskrivningen är något diffus. Han har kallats vandrande jude, officiellt ”lärarassistent”, vilket handlar om att gå omkring i gymnasiets korridorer i centrala Malmö och visa upp sin judiskhet; locka till frågor och samtal.

Men han är också en resurs i undervisningen.

Peter Vig kom till Sverige från Ungern redan som fyraåring. Någon hotbild mot det judiska upplevde han först för 25 år sedan, i samband med den första intifadan och ökad risk för terrordåd mot judiska mål runt om i världen. Då sattes det in skottsäkra glas på synagogan och kraftigt beväpnade poliser

»

REPORTAGE

Malmö

FOTO NADIA HALLSTRÖM

Martin Roth, rektor på Borgarskolan, vill ta initiativet vidare. Flera befriade judar som kom till Malmö med de vita bussarna efter andra världskriget vårdades på Borgarskolan, som var ett reservsjukhus 1945. Nu samarbetar skolan med Malmö museer för att skapa en permanent utställning.

placerades ut vid det judiska dagiset.

Vid samma tidpunkt försvann tre barn i samband med en utflykt, varav ett var Peter Vigs treåriga son.

– De hade smitit iväg och tagit bussen från Folkets park till Oxie. Polisen fick hämta dem. Det var fruktansvärda timmar innan vi fick klarhet i vad som hänt, men några av barnen tyckte det var kul och ville göra om det igen, ha ha.

PETER VIG HAR hela tiden en dörr på glänt till humoristiska anekdoter, till de uppåttekande mungipornas samtal. Den judiska församlingen i staden bestod en gång av drygt 3 000 själar. För tio år sedan, när jag skrev om antisemitismen i Malmö för första gången, hade antalet reducerats till ungefär 700. I dag består församlingen av 300 personer. En illavarslande utveckling, om det judiska ska bestå och ha en fram-

tid i Malmö.

– Om det är för sent att vända utvecklingen? Det tror jag inte. Det är en levande församling med allt fler unga vuxna som engagerar sig, säger Peter Vig.

– Men det är klart att jag ibland undrar om vi kommer att finnas kvar i Malmö.

SOCIALDEMOKRATIN I MALMÖ förstod sent att antisemitism var ett bekymmer och att stadens judar var nödgade att flyga under radarn med sin identitet för att undgå problem. Om Ilmar Reepalus (S) uttalanden och syn på saken har det skrivits mycket sedan 2010 och det kan lämnas därhän. Men nyligen medgav Anders Rubin (S), dåvarande skolkommunalråd, att man ”möjligen var sent på bollen”. Oviljan, eller kanske snarare oförmågan, att agera i frågan har varit uppenbar även om politiskt blytunga Andreas Schönströms (S) engagemang har uppskattats

och skapat nytt förtroende mellan judiska församlingen och den lokala socialdemokratin.

DEN KANSKE MEST överraskande omsvängningen står Adrian Kaba för, ordförande för Socialdemokrater för tro och solidaritet i Skåne-Blekinge. Han kallar det själv för ”en resa där självinsikt, självkritik och uppriktighet ingått”. Uttalandet rör den socialdemokratiska sidorganisationen som sådan, men kunde lika gärna ha gällt honom själv.

Faktum är att det handlar om en resa som han i mångt och mycket gjort tillsammans med Peter Vig.

– Vi träffades i Almedalen 2015, det klickade mellan oss och vi bestämde oss för att göra något tillsammans. På församlingen var man tveksam men svalde det. Sedan dess har vi åkt till Israel ihop; besökt interreligiösa grupper och personer. Vi har

Att judiska ungdomar inte kan vara öppna med sin identitet berör mig på djupet. Som skolledare har man ett ansvar.

MARTIN ROTH, REKTOR

Att slaget är långt ifrån vunnit förstod Borgarskolans rektor Martin Roth tidigt.

– Jag har tyckt att det finns en flathet i frågan ända sedan Ilmar Reepalu-tiden. Att judiska ungdomar inte kan vara öppna med sin identitet berör mig på djupet. Som skolledare har man ett ansvar.

Peter Vigs närvaro på Borgarskolan emanerar ur just denna övertygelse.

– Det är tack vare Martin som jag är här. Det är han som ställt den här möjligheten till förfogande. Jag känner inte till något liknande exempel vare sig i Sverige eller världen, säger Peter Vig.

DEN PENSIONERADE MELLAN-STADIELÄRAREN såg det inte riktigt komma – erbjudandet. Han har upplevt såväl hätskt ifrågasättande av sin identitet, som rena dödshot på Malmös skolor, men aldrig känt robust backning av en skolledning. Snarare motsatsen. Ängslighet, undfallenhet. Andra

kollegor med judisk bakgrund har lämnat Malmös skolvärld.

– Det är inte många som orkat stå pall när man utsatts för det jag upplevt. Men jag har tagit en fajt, utan stöd från skolledning, säger Peter Vig.

Frågan är om slaget förs på rätt mark. Borgarskolan är ett prestigegymnasium i Malmö, sannolikt det främsta. Här samlas förvisso ungdomar från hela stadens områden, även de så kallat utsatta, men eleverna är utan tvekan vattenkammade, domesticerade, välartade.

– Ja, det är sant, men det är en bra början, tror jag. Det finns i det fördolda men kommer fram överallt och tar sig uttryck överallt, säger Martin Roth.

– Om vi vågar på Borgarskolan, så kanske andra skolor följer efter?

MARTIN ROTH FÖRKLARAR att det finns en anda på Borgarskolan, som innebär att det finns ett socialt tryck som gör att man inte kan uttrycka sig "hur som helst".

Det påverkade sannolikt flickan som uttalade sig antisemitiskt under en lektion. Peter Vig försökte finna samförstånd, minns han. Han förklarade till exempel att både Sverige och Israel betyder mycket för honom, med att han för den sakens skull kan kritisera delar av en förd politik.

– Det spelar ingen roll. Jag hatar alla judar, sa flickan.

Stämningen bland de andra eleverna blev ganska upprörd, berättar Peter Vig. Till slut omformulerade sig flickan till att hon hatar judar som är för Israels politik.

– Det var i alla fall en modifiering som möjliggjorde att vi kunde fortsätta prata.

verkligen gjort en resa tillsammans, såväl mentalt som fysiskt, säger Peter Vig.

Det är onekligen generösa och hoppfulla ord, i synnerhet när Socialdemokratin fortfarande – och återkommande – brottas med incidenter som riskerar att erodera ett bräckligt förtroende hos församlingen och stadens judar. Så sent som 1 maj 2019 kritiserades SSU i Malmö sedan en grupp demonstranter skanderat "Leve Palestina – krossa sionismen".

Peter Vig har kallats vandrande jude, officiellt "lärarassistent", vilket handlar om att gå omkring i skolans korridorer i centrala Malmö och visa upp sin judiskhet; locka till frågor och samtal.

FOTO PAUL HANSEN

Andreas Lovén är journalist på Kristianstads-bladet.

KATZ KBT KONSULT

Behandling, stresshantering och karriärhandledning på KBT-grund av legitimerade psykologer och psykoterapeuter.

Mottagning i centrala Stockholm,
Västerlånggatan 27

Tel 08-206690 • info@katzkbt.se
www.katzkbt.se

Hair Art.se

Tel 031-13 07 49

Vasagatan 17, 411 24 Göteborg

VEM KAN MAN LITA PÅ?

VI HJÄLPER ER ATT BYGGA FÖRTROENDE

KONTAKTA

EVA STEIN - AUKTORISERAD REVISOR
08-5224 9042 • www.allegretto.se

Revision AB

Strandfastigheter i Bohuslän

Västskust-Tomter AB

Odinslundsgatan 11, 412 66 Göteborg

Tel: 031-40 02 10

E-post: moser@vastkust-tomter.se

Hillelskolan är en av hörnstenarna i det judiska Stockholm. Vill du bidra till dess framtid genom donation eller testamente? Kontakta Hillelfondens ordförande Gabriel Francke Rodau, 070-144 89 66 eller gabrielfranckerodau@gmail.com

Vill du bidra redan idag?
BG: 5587-2220 Swish: 1233969557

www.hillel.nu

Lotte Laserstein

ALLT OM KONST

Vår klient söker i första hand hennes målningar från 20-40-talet. Han köper inte på auktion och är då beredd att betala mer för unika objekt. Även annan konst från den tiden kan vara av intresse.
Mikael Amnell tel 070-772 72 14 • www.konstfeber.se

Barn • Porträtt • Produkter
solnafotostudio.se

Verldens Bästa Falafel och
Veganska Street Food!

Foodtruck och catering till bröllop. Ses Mitzvah
samt till föreläsning och privatpersoner.
Hemmagjord Falafel och Sabich.
We are Kosher certified - Etna Israelisk Mat i Stockholm

Catering & Events: www.vegoschmeggan.se 072 909 78 51

bo tema

FASTIGHETS AB

FASTIGHETSFÖRVALTNING

WWW.BOTEMA.SE

info@botema.se

08 - 32 74 60

KULTUR

FILM | TEATER | LITTERATUR | BOKTIPS | TRENDER | TRADITIONER

HYNEK PALLAS gör en spaning:

VARFÖR DETTA SUG EFTER ULTRAORTODOXA?

I den amerikanska tv-serien *High maintenance* säljer ett cykelbud, marijuana i Brooklyn. Varje avsnitt introducerar en ny person ur stadsdelens myller – som Baruch, en jude från Williamsburgs ultraortodoxa kvarter. Han har lämnat en haredisk sekt och söker nu sällskap via en dejting-app. Men kvinnan som svarar är en journalist som utnyttjar Baruch för att så snaskigt som möjligt skildra ex-chassidiskt liv.

När *High maintenance*-avsnittet sändes 2018 var det med fingret på pulsen: tv-fiktion hade ett växande sug efter ultraortodoxa. En trend som producerat serier som *Shtisel* och *Our boys*, dokumentären *One of us* – och som med *Unorthodox* våren 2020 förde intresset till Sverige. Starka känslor har flugit när kultursidorna har debatterat Netflix miniserie. Baserad på en självbiografisk bok av Deborah Feldman handlar den om unga Esty som flyr äktenskap och sekt, och hamnar i Berlin.

Men var kommer detta intresse ifrån, och vad driver det?

Shira Haas som Esty i Netflix-serien *Unorthodox*. FOTO NETFLIX

Svaret är inte enhetligt utan bör sökas både nationellt och lokalt. När *Shtisel* hade israelisk premiär 2013 överöstes serien med priser. Fascinationen för dramat kring patriarken Shulem och hans äktenskapsoduglige son Akiva har beskrivits som en möjlighet att kika in hos en grupp som är bekant, men bara till det yttre. *Shtisel*, liksom serien *Srugim* (ett ortodoxt *Vänner*), öppnar deras värld för sekulära grannar.

Framgångsreceptet ligger i att förpacka det allmängiltiga i det udda. *Shtisel* avhandlar relatio-

ner, åtrå, skuld och sorg som vi känner igen oss i. Ramen, precis som i *The Sopranos*, *Six feet under* eller mormon-serien *Big love*, är den dysfunktionella familjen. Kanske känner vi oss mer normala i mötet med sekten?

Möjligen finns här också en annan faktor: när modern dejting innebär att svajpa fram kvällens sexpartner på telefonen och tv-serier tävlar om att vara mest nakna – då antar äktenskapsmäklari och påklädd attraktion utan kroppskontakt en ny sorts lockelse.

»

”När modern dejting innebär att svaipa fram kvällens sexpartner på telefonen då antar äktenskapsmäklari och attraktion utan kroppskontakt en ny sorts lockelse.”

HYNEK PALLAS

Ännu intressantare blev det därför när *Shistel* rönt stor framgång i USA, särskilt bland judar. Ultraortodoxa har länge setts som ett problem av sekulära. Både Philip Roth, i novellen *Eli, fanatikern*, och Woody Allen i *Annie Hall* har använt tinningslockar och fluffiga hattar för att gestalta judisk rädsla för att betraktas som oföränderligt annorlunda. Idag kritiserar Brooklyns ultraortodoxa fortfarande för sitt leverne, men för allvarigare saker som mässlingsutbrott.

KANSKE LÄTTARE ATT uppskatta fundamentalistfiktionen när den är på tryggt avstånd i Israel?

Och kanske är det därför som de inhemska tv-skildringar som har slagit igenom i USA handlar om avhoppade chas-

sider. Dokumentären *One of us* blev en hit 2017, ledde till stor medial bevakning och till *High maintenance*-avsnittet. Uppmärksamheten exploderade sedan med *Unorthodox*.

Att det dröjde innan trenden gjorde rejält avtryck i Sverige kan förklaras med allt från avsaknaden av synliga ortodoxa judar i samhället till beröringsskräck med israelisk kultur. Så blev den hyllade serien *Our boys*, om efterspelet till mordet på tre israeliska tonåringar 2014, en fotnot på svenska kultursidor. HBO-serien visar en nyanserad bild av ortodoxa förövare – *Unorthodox* är

dess motsats.

Det har gjorts stor sak av hur noga *Unorthodox* är med detaljerna, så pass att konsulter arbetat med ritualer, kläder och peruker. Visst är Shira Haas som gör huvudrollen Esty, och även spelar i *Shtisel*, suverän. Men just därför går tankarna mindre till Nina Solomins nyfikna fackbok *Ok, amen* än till Betty Mahmoodys populärorientalistiska biografi *Inte utan min dotter*. Chassiderna må vara snyggt skildrade, men de förblir en andrefierad fond för ett feministiskt frigörelseprojekt.

Det är naturligtvis angeläget. Men det gör också att serien har mer släktskap med *High maintenance*-journalistens sug efter sensationism än utstrålar genuint intresse för ultraortodox liv.

Hynek Pallas är doktor i filmvetenskap, kritiker och författare.

Museer i NYC kämpar för sin överlevnad

Knarriga golv och trånga rum, en gång i tiden hem till nyinvandrade. Tenement-museet på Manhattans Lower East Side har alltid verkat bräckligt. Nu, i coronatider, kämpar det för sin överlevnad. New York började öppna upp i maj men det är osannolikt att turisterna kommer lockas just hit.

Av **SARAH CLYNE SUNDBERG**

NEW YORK. Första veckan i maj är det glest på New Yorks gator. De få som är ute bär munskydd. Tommast är de delar av Manhattan där trängseln i vanliga fall är störst. Butiker, barer, teatrar och museer är igenbommade. Så har

det sett ut sedan Andrew Cuomo, delstatens guvernör, den 22 mars utfärdade en order om ”paus” på alla icke-samhällsbärande aktiviteter.

Amerikanska museer förlitar sig i regel på filantropiskt snarare

än statligt stöd. Men även stora museer som MoMA och The Met är i hög utsträckning beroende av biljettkassa, så denna stängning, som i skrivande stund varat i sju veckor, har slagit hårt.

– Sjuttiofem procent av vår inkomst kommer i vanliga fall från biljettförsäljning samt intäkter från museets butik. Resten är donationer och statligt stöd, säger Jamie Salen, språkrör för Tenement Museum på Lower East Side.

Museet blev även tvunget att ställa in sin stora vårgala som i vanliga fall driver merparten av donationerna.

– I slutändan fick vi in samma summa genom en virtuell gala. Tyvärr räcker det inte långt om vi inte kan ha öppet.

Tenement Museum består av två byggnader, med guide turer genom rum som ser ut precis som de gjorde då olika migrantfamiljer bodde där genom århundraden.

– Turerna består av femton personer tätt packade i små hyreslägenheter, vilket är en viktig del av den fysiska upplevelsen. Det kommer inte att gå i coronatider, säger Salen.

Museets chef, Morris Vogel, är folkhälsöhistoriker. Han såg vart det barkade och beslöt att stänga redan den 13 mars, nio dagar innan den officiella ordern. (Bara två dagar efter det att borgmästare Bill DeBlasio uppmanat folk att gå på restaurang. Två veckor senare dog mer än 400 människor om dagen i staden, en månad senare låg siffran närmare 800.)

TENEMENT MUSEUM BETALAR \$50,000 i ränta på lånet för sina lokaler, deras grundkapital om \$2.7 miljoner är förhållan-

devis litet. Det var delvis därför de blev tvungna att sparka 75 kontraktanställda, många av dem guider som normalt arbetar på museet. Bara 15 av 67 fast anställda undgick permittering eller avsked.

Sista veckan i april fick Tenement Museum till slut ett federalt lån som ska göra det möjligt för företag att fortsätta betala sina anställda.

– När vi fick pengarna återanställde vi genast alla de fast anställda som permitterats. Men lånet täcker bara åtta veckor och vi vet inte vad som händer sedan,” berättar Salen.

De jobbar alla hemifrån nu, förutom de som behöver finnas på plats för att ta hand om lokalerna.

Enligt Erika Sanger, chef för Museum Association of New York är bara en av fem museiarbetare fast anställda.

– Femtio procent av de 62 000 personer som arbetar på museum i New York står utan arbete nu. Främst guider och andra som arbetar direkt med besökare.

Under perioden 14 mars – 8 maj har nästan 20,000 personer, eller nära 2.5 promille av stadens befolkning dött av COVID, tio gånger fler än vad som vanligtvis dör i influensa varje år. 1.6 miljoner personer har ansökt om a-kassa i New York.

MUSEER ÄR INTE samhällsbärande i egentlig mening, men i delstaten New York omsätter de normalfall \$5.4 miljarder om året, lika mycket som hela jordbruksnäringen. I dagsläget vet ingen när de kommer att kunna öppna igen. Klart är att de ligger

”Museer är inte samhällsbärande i egentlig mening, men i delstaten New York omsätter de i normalfall \$5.4 miljarder om året, lika mycket som hela jordbruksnäringen.”

ERIKA SANGER, CHEF FÖR MUSEUM ASSOCIATION OF NEW YORK

längst ner på listan.

– Vi försöker planera för de första tre månaderna. Vi räknar med en enorm skillnad i antal besökare, dels på grund av smittskyddssäkerhet, men även för att det är osannolikt att folk kommer att flockas till New York.

Under tiden har Tenement Museum utvidgat sitt digitala program, bland annat med ”Beyond Statistics: Living in a Pandemic” där man kan lära sig om människor som dött av pandemier i museets byggnader genom århundradena, inklusive tuberkulos, influensan 1918, och AIDS.

Parallellt dras mellan pandemin 1918 och COVID-19: ”Regeringen dröjde med att agera, President Woodrow Wilson vägrade erkänna influensapandemin i USA. När regeringen är långsam att skydda de mest utsatta, blir konsekvenserna fruktansvärda för individen.”

TENEMENT MUSEUM HOPPAS försiktigt på att kunna öppna framåt hösten och då med guide rundvandringar utomhus, något de alltid erbjudit, men som nu kommer att få bli deras huvudsakliga verksamhet.

– Museet visar hur vanliga invandrare, migranter och flyktingar bidrar till USA. Den historien berättas sällan, vi tycker att det är extremt viktigt att vi fortfarande finns här för att kunna berätta om dem när allt detta är över.

Sarah Clyne Sundberg

Foer har receptet på hur man räddar världen

PAULA GROSSMAN har läst en överraskande judisk bok om klimatet.

NÄR JAG BLEV ombedd att recensera Jonathan Safran Foers senaste bok *Det är vi som är klimatet. Hur man räddar världen* utifrån ett judiskt perspektiv, undrade jag om det skulle vara möjligt. *Det är vi som är klimatet* har inte något judiskt tema utan handlar om just klimatet. Men redan på sidan

två möter jag den första judiska anknytningen. I samband med en redogörelse för hur vi i varje andetag inhalerar allt tidigare livs molekyler, skriver Foer att han är ättling till överlevande från Förintelsen. Man kan undra vad det har med saken att göra? Det ska visa sig att det är just det som hela hans resonemang utgår ifrån, vilket avspeglas i titelns andra del.

Foer vill rädda världen. Reparera världen, liksom begreppet *tikkun olam* som florerar i diskussioner om judendomen. Foer har dessutom en lösning på hur det ska ske: genom att stoppa

”Det största döendet”, ett döende mer omfattande än Förintelsen. Igen och igen återkommer han till att ingen gjorde något för att förhindra mordandet av sex miljoner judar. Nu måste han själv ta till orda och förklara hur det står till med världen och vad som krävs av var och en på jorden för att hans (våra) barnbarn och barnbarnsbarn inte ska anklaga honom (oss) för att inte ha agerat i tid.

Det är i en judisk kontext möjligt att betrakta honom som profeten Jonathan. Han talar om den förestående antropocena apokalypsen. Profeten beskriver vad som väntar inom en inte alltför avlägsen framtid om vi inte tar klimathotet på allvar och gör bättring. Budskapet är övertygande och lättfattligt då denna profet är påläst, kunnig och dessutom en briljant författare.

Han skriver att vi måste agera som individer i kollektivet för att kollektivet ska röra sig i rätt riktning. Han lägger ansvaret hos var och en av oss. Det är varje enskild individ som räddar oss från ett kollektivt självmord. Vad måste vi då göra, anser Foer? Lösningen är på pappret enkel: vi ska drastiskt minska vårt intag av framför allt kött, ägg

och mjölkprodukter. Foer ägnar många sidor åt ett appendix med faktahänvisningar för att förklara att en minskning av köttproduktionen är det enda som tillräckligt snabbt kan begränsa jordens uppvärmning. Enligt nya beräkningar står djurhållningen och köttproduktionen för nära hälften av växthuseffekten! Att vänta på en begränsning av fossila bränslen tar alltför lång tid.

Jag är själv vegan sedan många år och tycker att det är en rimlig uppoffring för att rädda världen. Men genom Foers självvrannsakan – han kämpar med sitt eget kött-sug – har jag fått en större förståelse för hur svårt det kan vara för många. Hans svar till sig själv är ytterligare ett judiskt recept: det är inte tron och känslan som räknas, det är själva handlingen. Om vi skulle agera endast utifrån tro och känsla skulle vi inte ha uthålligheten att vidmakthålla den nödvändiga förändringen av vår livsföring. Vi måste snabbt nå till den punkt där vi låter bli att äta animalier lika självklart som att vi firar shabbat, pesach, sitter shiva och så vidare. Inte som ett val i varje stund, utan som en självklarhet.

Paula Grossman

”Den som räddar en människa räddar hela världen”

I slutet av 2019 kom Karin Brygger och Ivar Frischer ut med två litterära verk som söker en förälders öde före, under och efter Förintelsen: essän *Estera* och dess systerbok, diktsamlingen *Stationer*. **MAJA THRANE** har läst verken, som skildrar ett livsöde mitt i Europas mörkaste historia.

Ofta, och särskilt i dessa tider, tänker jag på begreppet *tikkun olam*, att reparera världen. Det återfinns i *Mishna* som en uppmaning att vara en hjälpende människa och stå till hands för den som är mer behövande än en själv. Det återfinns också i *kabalah*, där jorden beskrivs som

en plats av gott och ont, och där *tikkun olam* betecknar människans uppgift att genom sina handlingar föra världen närmare tillbaka det godare tillståndet, genom *tzedakah* (rättträdighet), och *g'milut hasadim* (kärlek och medkänsla). Jag finner det även i författaren och litteraturvetaren Karin Bryggers senaste litterära projekt: Essän *Estera* (fotograf Ivar Frischer) och diktsamlingen *Stationer*, två verk som vidrör varandra likt kommunicerande kärl. I den första är det berättelsen om Ester Frischer – född Estera Nachmanowitz – släktingen som Karin Brygger aldrig hann träffa, hon som överlevde Förintelsen, kom till Sverige och som likt så många andra med liknande öde undvek att tala om sina erfarenheter. Tillsammans med Ivar, Esters son, begär sig Karin Brygger

på en resa i Esters fotspår. Till Tyskland, till spåren efter Bergen-Belsen, till Auschwitz.

Den som räddar en människa, skriver Brygger, räddar en hel värld. *Estera* är Bryggers försök till *tikkun olam*, genom att befria Ester från det hon faktiskt kan befria henne från: glömskan – genom beskrivningen av platserna, genom nedskrivandet av Esters berättelse, och levandegörandet av denna berättelse via den egna erfarenheten, en balansakt som Brygger hanterar med skärpa och varsamhet, som här, under ett besök i det forna koncentrationslägret KZ-Gedenkstätte Neuengamme i Bergedorf, nu museum, dit Ester kom sommaren 1944:

Man griper sig an tomheten med olika metoder. Och jag ville veta, men jag ville att platsen skulle berätta för mig – inte en guide – exakt vad jag kunde veta och vad jag ska för

»

evigt stå utanför. Vi är gäster i andras smärta.

Hur, frågar sig Brygger, ”skriver man minnen överförda genom delandet av platser? Genom samtal om helt andra saker än ’ämnet?’” Svaret är väl att det inte finns några enkla svar. Att minnet blir det vi gör det till. Själv har Karin Brygger utforskat frågan sedan tjugo år tillbaka i essäer, reportage och lyrik, som i essän *Visst kan man dansa efter Auschwitz: fragment ur Göteborgs* (2018), och diktsamlingen *Vi kom från överallt* (2016), dikter som flödade fram genom ett kollektivt Vi kommet ur flykt och fattigdom.

I *Stationer* utforskar Karin Brygger den egna platsen i Esters historia, genom att rikta sig till Ivar, Esters son:

kanske kommer drömmarna för att tyda oss

och det är i själva verket de som breder ut oss i natten så att vi blir längre, plattare med töjbara kanske när vi bättre om vi underkasta oss denna övning, minns bättre //

du vet inte vad din mamma drömde

Själv drömmer Ivar aldrig, medan faderns drömmar är desto tydligare. Om och om igen drömmer han om tyskarna som satte eld på synagogan med barn och gamla, medan han själv stod utanför.

Det fruktansvärda benämns och beskrivs så i de historiska angivelserna, datumen, platserna kring Esters öde i *Estera* (här också skildrat i svartvita dokument och fotografier tagna under resans gång av Ivar Frischer), via läsningar av Paul Celan och Hanna Krall, Helga Krook och Imre Kertész, författare som alla på

sitt sätt ägnat sig åt vittnandets paradox, som i detta illustrerande citat ur Kertész korta mäs-terverk *Dossier K*: ”Måste jag nu alltså säga allt det som jag aldrig har velat tala om? Varför har du skrivit det i så fall? Kanske just därför: för att slippa tala om det.” Samtidigt befinner vi oss i livet och i diktens form i *Stationer*, där viljan att vittna stöts mot insikten om ordens begränsning och impulsen att värja sig, värna sig: ”någonstans mitt i vårt arbete börjar jag försvara tystnaden och / vända mig mot alla psykologiska teorier / om orden som befrielse”.

Samtidigt rymmer Bryggers texter just det befriande tillstånd som uppstår när en författare med ordets hjälp får någonting att vidgas i en. Som gör luften lite lättare att andas, kanske rentav inger en känsla av hopp.

Maja Thrane

Utställningen ”Speaking Memories” öppnar i Malmö

EFTER MER ÄN 50 000 besökare på Historiska museet i Stockholm och en framgångsrik visning på Värmlands museum, öppnar nu utställningen på Malmö Museer den 11 juni och kommer att visas där i ett år.

Utställningen består av den interaktiva installationen *Dimensions in Testimony* från USC Shoah Foundations samt dess videoarkiv med 55 000 vittnesmål från Förintelsen och andra folkmord. Dessutom visas autentiska föremål från koncentrationslägret Auschwitz-Birkenau, videointervjuer med överlevande och porträtt tagna av fotograf Karl Gabor. Utställningen är ett samarbete mellan Judisk kultur i Sverige, Historiska museet, USC Shoah Foundation och Auschwitz-Birkenau State Museum.

Påven förteg uppgifter om Förintelsen

I mars öppnade Vatikanen det "hemliga arkiv" som täcker påven Pius XII och andra världskriget. Nu skulle vi äntligen få reda på vad påven, som satt 1939 – 1958, visste om Förintelsen och vad han därmed hade kunnat säga, eller kanske borde ha sagt. Sedan kom coronaepidemin och arkivet stängdes efter bara en vecka. Ändå har en tysk forskargrupp hunnit gräva fram sensationella uppgifter som de redogör för i tidningen *Die Zeit* 18 2020.

Pius XII var ingen anhängare av Hitler, och han har hyllats för att han lät katolska kloster och kyrkor gömma tusentals judar när Tyskland ockuperade Italien. Ändå är det något i hans uttalanden som brister och det beror inte på okunskap. Tack vare en ström av brev och böner som nådde Vatikanen visste påven att judar förföljdes och mördades. Även den ortodoxe biskopen i Lemberg (nu Lviv) informerade Vatikanen om att tysarna var "djävulska" – värre än kommunisterna – och att hundratusentals judar dödats.

Så, i september 1942, vände sig USA till påven med en rapport från Jewish Agency i Genève där massakern av Europas judar beskrevs, och frågade om Vatikanen kunde bekräfta uppgifterna. Vi vet nu att påven läste rapporten, men trodde han på den?

Det borde han ha gjort, inte bara för att den var sann utan också för att den bekräftade det Vatikanen själv fått veta. Men Pius XII var omgiven av rådgivare som höll emot: judar var ju kända för att överdriva, inte ens biskopen i Lemberg kunde man lita på, "oriental" som han var.

Därför ställde sig Vatikanen utanför när de

allierade i december 1942 protesterade mot Hitlers jakt på judar. Därför missade påven chansen att intyga att uppgifterna om nazisternas övergrepp var sanna. I stället höll han ett jultal där han i allmänna ordalag talade om "hundratusentals oskyldiga människor som ibland bara på grund av sin nationstillhörighet eller ras skickas i döden".

Här vägrade alltså Pius XII att tala klarspråk om det han visste, men jag tror inte att någon kan ha missat den anti-nazistiska poängen: att judar mördades bara för att de var judar.

Att Vatikanen medvetet tonade ner de uppgifter man fått om Förintelsen är det första fyndet från "hemliga arkivet". När det öppnas igen, kommer vi rätt kunna bedöma Pius XII och hans agerande under krigsåren. Vi behöver inte tveka om att han var taktisk, att han vägde kyrkans intressen, som han förstod dem, mot alla människors lika värde och att han förteg uppgifter han hade om Förintelsen.

Återstår att fundera över om Pius XII gjorde rimliga avvägningar i det läge som då förelåg, med Nazi-Tyskland som Europas härskare en månad innan kriget skulle vända i Stalingrad. Han visste att kristna förföljdes, dödades, om de opponerade sig mot Hitler. Jag tänker mig att hans lojalitet i första hand gällde katoliker, sedan kom övriga kristna och först därpå resten av mänskligheten, inklusive judar.

Det kommer att dröja innan alla 150 000 lådorna med dokument gått igenom, men då, om inte förr, kommer vi att få hela historien.

*Judar var ju kända
för att överdriva,
inte ens biskopen i
Lemberg kunde man
lita på, "oriental"
som han var.*

Kenneth Hermele, ekonom och författare.

Alexander Freudenthal tipsar:

Bra läsning i coronans tid

UTAN BOKEN STANNAR Sverige, utan boken stannar livet. I dessa tider har vi fått mer tid att läsa, passa på att göra det. Men vad skall man läsa? Nedan har jag samlat fjorton möjliga val. Det är på engelska och svenska, det är nyheter blandat med klassiker, det är "vanliga" romaner blandat med mer annorlunda berättelser, det är underhållningsläsning och stor litteratur, och alltid med en judisk koppling.

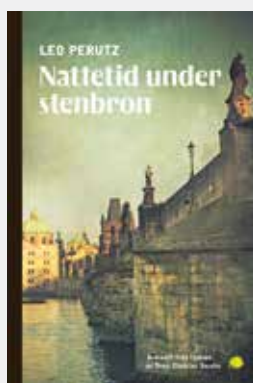
Urvalet speglar till stor del vad jag själv roas av att läsa och hur jag läser. Böcker skall läsas vänligt och nyfiket. Om ett stycke av det vi läser ger oss något nytt att tänka på så är det värt allt läsande. Om vi låter oss utmanas och uppslukas av det vi läser så blir läsningen så mycket mer njutbar och givande.

Mycket nöje, Alexander Freudenthal

Nathan Englander
Kaddish.com

När Larrys far går bort faller det på honom att läsa kaddish, något som Larry inte känner sig intresserad av att göra. Han finner då internetsidan kaddish.com. Vart det hela tar vägen får ni läsa själva. (på engelska)

Leo Perutz
Nattetid under stenbron

Leo Perutz tillhör en av de bortglömda judiska mellankrigstidsförfattarna. Född 1882 i Prag och verkade i Wien. 1938 flydde Perutz till Palestina, återvände senare till Österrike där han dog 1957. Nattetid under stenbron påbörjades 1924 i Wien och färdigställdes 1951 i Tel Aviv och berättar om ett magiskt och judiskt Prag från det förgångna.

Ljudmila Ulitskaja
Jakobs steg

Stor rysk-judisk familjekrönika. Bygger på Ulitskajas egna erfarenheter men omformat till något nytt.

Ben Lerner
The Topeka School

The Topeka School skildrar från ett antal olika perspektiv vändan av att växa upp. Vilka maskulinitetsideal skall man eftersträva och hur påverkas vi av vår omgivning och kan vi göra något åt vårt arv? (på engelska)

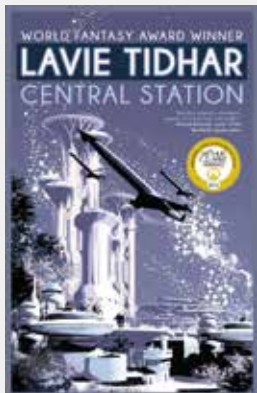
Naomi Novik
Spinning Silver

Novik är mest känd för sin romansvit om Napoleonkrigen och drakar, men här har hon låtit sig inspireras av sitt östeuropeiska, judiska ursprung och skrivit en fristående fantasyroman. (på engelska)

Giorgio Bassani
Innanför stadsmuren

Bassani är utan tvivel mest känd för sin roman *Den förlorade trädgården*. Allt börjar dock med *Innanför stadsmuren*. I denna roman inleder Bassani sin skildring av Ferrara. Det judiska och det icke-judiska, klassmotsättningar och fascismen. På svenska är numera samtliga delar av *Romanzo di Ferrara*-sviten under utgivning.

Lavie Tidhar

Central Station

Tidhar är uppvuxen på en kibbutz, men bor nuförtiden lite varstans i världen. Med *Central Station* skildrar han ett framtida Tel-Aviv som en rymdhamn för främlingar från hela galaxen. En science fiction-roman som samtidigt lyckas vara en aktuell kommentar. (på engelska)

Olga Tokarczuk

Jakobsböckerna

En mastodont till roman om Jakob Frank, en av de mer berömda falska messiasgestalter vi har haft i judendomen. Inspirerad av Shabbatai Zevi försöker Frank att sprida sitt budskap om frälsning genom synd i 1700-talets Polen. En roman som stannar länge, såväl fysiskt som psykiskt.

Walter M. Miller

A Canticle for Leibowitz

Millers roman utspelar sig efter en apokalyps orsakad av mänsklig hand. Starkt och intressant om vad som är viktigt och om religionens roll som kulturbärrare och kulturförhindrare. (på engelska)

Alfred Döblin

Resa i Polen

Efter en pogrom reser Döblin till Polen 1924 för att försöka uppleva, skildra och förstå det som hänt hans polsk-judiska landsmän. I nyöversättning och med nytt förord av Peter Handberg.

Vasily Grossman

Stalingrad

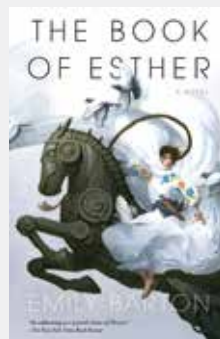
För alla oss som blev helt tagna av Grossmans stora roman *Liv och öde* kommer här den tidigare ej utgivna första delen. *Stalingrad* leder fram till händelserna som skildras i *Liv och öde*. Den är lika lång också. (på engelska)

Antonio Muñoz Molina

Sefarad

Det är inte särskilt upplyftande men det är bra. En exposé över Europas 1900-tal sett från en spansk horisont. Högt och lågt, berättelser och skrönor.

Emily Barton

The Book of Esther

En underbar och intelligent fantasi och en ny Esters bok. De judiska Khazarernas rike föll aldrig och 1942 är de, de enda som står emot Gemanias attacker. (på engelska)

Antonio Tabucchi

Påstår Pereira

På ytan har denna underbara roman inte så mycket med det judiska att göra, men budskapet är synnerligen judiskt och problematiken likaså. En pärla!

Alexander Freudenthal är bokhandelsbiträde på Hedengrens bokhandel

Lever vi i Egypten eller i Babylon?

Början av Talmuds andra band, Masechet Shabbat, diskuterar frågor som rör förberedandet av shabbat. Att *shabbes* är *koidesh* betyder inte bara att dagen är helig, utan också att den är särskild eller avskild. Därför är det viktigt att göra skillnaden mellan shabbat och vardagar tydlig. På blad 35b diskuteras en företeelse som kanske känns lite främmande för oss judar idag. De diskuterar de sex shofarblåsningarna som varje fredagseftermiddag förberedde människor för shabbat. De tre första blåsningarna kommer med olika intervall för att varna folk att det är dags att välkomna shabbat – en som varnar dem som arbetar på fälten för att ta börja sig hem, en som varnar dem som arbetar i stan för att börja ta sig hem, en för att varna dem som bär tefilin under dagen att de ska ta av sig sina tefilin innan shabbat börjar, och allra sist en kombination av *tekia*- och *trua*-blåsningarna vi känner igen från synagogan under våra judiska nyårsdagar. Detta gjordes i både Babylon och Israel.

I Talmudtexten kan man få en idé om hur den sista matlagningen inför shabbat såg ut under den här tidsperioden. Mellan de tre första och de tre sista blåsningarna menar Talmud att det skulle passera tillräcklig tid för att steka en fisk eller sätta ett bröd i ugnen. Vid den tiden, efter tredje blåsningen, skulle man enligt Talmud börja ta av mat från spisen och sätta mat och varmvatten i isolering så att det höll värmen. Och den sjätte och sista blåsningen skulle meddela folk att det var dags att sluta laga mat och tända shabbatljus.

Fram ur texten träder bilden av ett folk som tar in shabbat med alla sinnen. Rabbinerna menar även att de som arbetade nära staden fick vänta utanför portarna på att de som arbetade långt från staden kom fram, så att de alla kunde komma in i staden samtidigt. Att ta in shabbat var utan tvekan en kollektiv angelägenhet. Och det måste ha varit något som märktes hos folken som bodde omkring dem i Babylon.

VI LÄSTE DET här bladet ungefär samtidigt som vi läste början av andra mosebok. En sak jag tidigare inte lagt märke till så tydligt i andra mosebok, är att de första gångerna Moishe kommer till Farao ber han inte om att det hebreiska folket ska släppas fritt, utan att de ska ges religionsfrihet, närmre bestämt att de ska tillåtas att gå ut i öknen och hålla gudstjänst till sin herre. Kontrasten mellan Egypten under Farao och diasporan i Babylon följde mig genom läsningen. I Egypten vägrade man vårt folk ens grundläggande religionsfrihet, och det slutade med

en revolt. I Babylon lät man judarna hålla sig med sin religion, med sina rabbiner, och till och med en *resh galusa*, en ledare för det judiska folket som stod under Babylons makt. Man lät judarna be i sina synagogor och blåsa sin shofar inför varje shabbat. Religionsfriheten var nog inte total i Babylon, men den verkar ha varit tillräcklig. Det judiska livet blomstrade, och idag är den Talmud som skrevs i Babylon mycket mer läst och använd än den som samtidigt skrevs i Jerusalem.

*Fram ur texten
träder bilden av
ett folk som tar in
shabbat med alla
sinnen.*

Och det får mig såklart att fundera över vilket samhälle vi lever i idag. Lever vi i ett Egypten eller ett Babylon? Det är såklart inte en fråga med ett enkelt svar. Vi är en erkänd nationell minoritet med ett erkänt nationellt minoritetsspråk och vi kan fira våra högtider fritt. Samtidigt påminner förbudet mot kosherslakt och den hetsiga stämningen kring omskärelse oss om en annan sida av Sverige. Inte heller är vi den enda minoriteten i landet. I ett par år har man även utanför Sverigedemokraterna diskuterat att införa förbud mot böneutrop i moskéer. I mina ögon är det ett eko av faraos nej till judarna. Det ter sig för mig uppenbart att ett samhälle som förbjuder böneutrop inte heller skulle godkänna shofarblåsning inför shabbes.

Isak Gerson

Ett stort tack
till alla er
goda vänner
som gett oss värme och
styrka i vår sorg efter
Rolfs bortgång.
Tack också för att ni
hedrat Rolfs minne
med bidrag till olika
behjärtansvärda
ändamål.

Hedy, Liv o Pia Svirskey

Glad sommar
önskar
Judisk Krönika

Vill du skriva ur ett judiskt perspektiv?

Anmäl dig till kursen

KREATIVT SKRIVANDE: JUDISKA PERSPEKTIV

www.paideiafolkhogskola.se

PAIDEIA
folkhogskola
JUDISK
KRÖNIKA

ORIENTBRÖD AB
Flygfältsgatan 1
122 90 Enskede (Skarpnäck)
Halmstadsvägen 51
121 53 Johanneshov
(Björkhagen)
Tel. 08-94 44 86

Välkommen till vår
färska e-handel

Det är med stor portion glädje
vi välkomnar dig till Lisa Elmqvists
nya hemsida och e-handel,
där du även finner varor från vårt
systerföretag Husmans Deli.

ÖSTERMALMS SALUHALL | 114 39 STOCKHOLM
TEL: 46 8 553 40 400 | FAX: 46 8 553 40 405
WWW.LISAEELMQVIST.SE

Nu finns 8 sorter Koscher
vin från Galil Mountain
Winery i Systembolagets
beställningssortiment hos
butikerna i Stockholms-
området.

samjenny@gmail.com
www.galilmountain.com

Alkohol i samband med arbete
ökar risken för olyckor.

Advocate (Orech-din), Israel bar
EU-advokat, Sveriges advokatsamfund

Dr. Ohad Graber-Soudry

Klostergatan 8b
SE-222 22 Lund
ohad.graber-soudry@xofficio.eu
+46 769 435368

FOTO MIRIAM ALSTER

Växande demonstrationer mot demokratis urholkning präglar coronavirusets framfart i Israel, där Netanyahu får sitta kvar som premiärminister.

Coronaviruset - ett verktyg i makt

Efter tre mycket aggressiva valrörelser på ett år, är israelernas förtroende för det politiska systemet lågt. Krisåtgärderna, som nästan dagligen kungjorts i det i coronakrisens namn, tolkas ömsom som nödvändiga ömsom som skrämselpropaganda som syftar till lydnad.

En tydlig brytpunkt var när justitieminister Amir Ohana, i mitten av mars, införde undantagstillstånd för rättsväsendet, vilket ledde till att rättegången mot den mutåtalade Benjamin Netanyahu sköts upp. Detta uppfattades av många som ett tecken på det israeliska rättsväsendets kollaps och demokratis urholkning. En spontan protest under

namnet "Den svarta flaggans protest" initierades kvällen därpå med en känsloladdad manifestation i svart vid minnesmärket efter den mördade Yizhak Rabin i Tel Aviv.

Sedan dess har protesterna vuxit. Tusentals medborgare har visat sitt engagemang och sin oro för den israeliska demokratin och rättssamhället. De har viftat med

Israeler håller två meters avstånd från varandra och bär munskydd under en protest på Rabin square mot premiärminister Benjamin Netanyahu. 25 april 2020.

svarta flaggor, bankat på kastruller och skrålat från balkongerna. De har trotsat rädslan för viruset, kört i konvoj mot huvudstaden och omringat det israeliska par-

coronakrisen som förevändning.

Knesset har nu godkänt en del lagändringar som möjliggör koalitionsavtalets tillämpning, samtidigt som landets Högsta domstol efter två dagars diskussioner givit klartecken för Netanyahu att bilda regering, trots den stundande rättegången.

EN ANNAN SEKTOR som mött misstro under coronakrisen är de ultraortodoxa. Hälsominister, Yaakov Litzmans (själv ultraortodox) sätt att hantera krisen var ett praktexempel på de ultraortodoxas misstro för vetenskapen. När viruset började spridas i världen deklarerade Litzman i en tv-intervju att Gud kommer skydda oss från viruset. Ett par veckor senare siade han att "pesten upphör till pesach, då messias kommer" Ett par dagar efter det, insjuknade Litzman själv i corona.

Det har visat sig att flera ortodoxa ledare har brutit mot restriktionerna och fortsatt studier vid *yeshivot* och böner i stora sällskap, samtidigt som sekulära utbildningsinstitutioner i hela landet har stängt ner och folksamlingar förbjudits. Torastudier och gudstjänster har i dessa kretsar varit viktigare än statliga påbud och polisens försök

att verkställa restriktionerna i ultraortodoxa områden har mött fysiskt motstånd. Av politiska skäl har regeringen sett mellan fingrarna på dessa företeelser och anklagats av den sekulära sektorn för selektiv brottsbekämpning. Först när sjuk- och dödsfallen i ultraortodoxa bostadsområden började stiga snabbt uppmanade rabbinerna sina anhängare att

lyda myndigheten och att tillämpa den judiska principen om att rädda liv, *pikuach nefesh*.

PÅ ANDRA HÅLL i landet har epidemin dock lett till fördjupade relationer, bland annat mellan judar och araber. En betydande del av sjukvårdens anställda – däribland läkare, sjuksköterskor och apotekare – är araber. Detta synliggjordes med coronautbrottet som ju drabbar alla oavsett religiös eller etnisk tillhörighet. Sjukvårdens arabiska "soldater" blev hyllade i sociala medier, samtidigt som myndighetsrepresentanter som skulle bevaka verkställandet av restriktionerna i landets arabiska byar välkomnades där de annars möts med stor misstänksamhet, ibland även med våld. Även relationen med palestinierna på Västbanken och i Gazaremsan som annars är mycket infekterad och som ofta leder till sammandrabbningar har ändrat karaktär. Samarbetet mellan den palestinska myndigheten och den israeliska staten har ökat i kampen mot corona. De dagliga sammandrabbningarna vid gränsen till Gaza har i princip upphört.

Nu, i maj, när antalet insjuknande sjunkit är det lätt att undra om de stränga lockdown-åtgärderna var nödvändiga. De ledde till över en miljon arbetslösa och förödande konsekvenser för landets ekonomi. Vi ser även andra tecken på återkommande normalitet: Iran, det största hotet mot Israels existens (om man ska tro Netanyahu) har börjat komma tillbaka i nyhetsrapporteringen, och då inte enbart i förhållande till corona. Och igår föll den första raketen från Gazaremsan.

Yael Feiler är kulturskribent och översättare.

ens händer

lamentet, Knesset, som de upplever behöver skydd. Andra som inte har vågat lämna sina hem har visat sitt stöd genom sociala medier.

Protestvågen eskalerade när Netanyahus största politiska konkurrent Benny Gantz bestämde sig för att "byta sida" och ansluta sig till en koalitionsregering med den åtalade, med

Mörka moln hopar sig över förintelsemuseet

Sverige ska öppna ett förintelsemuseum 2022 föreslår en statlig utredning som *Judisk Krönika* har tagit del av. En flera decennier lång följetong kan därmed få sitt slut, men många frågor är fortsatt obesvarade.

Av LEON NUDEL

"DET VAR BRÅTTOM att samla in vittnesmål 1998". Så står det i utredningen med hänvisning till Perssonregeringens initiativ som blev Forum för levande historia. "2019 är det ännu mer brådskande att genomföra intervjuer med överlevande", skriver de. Därför föreslår man fem miljoner kronor till insamlandet som bör ta vid snarast.

– Snart finns inga överlevande kvar som kan sprida vittnesmål om de fasansfulla brotten vidare. Därför är det vår skyldighet att som samhälle föra vidare deras berättelser till de kommande generationerna, säger Amanda Lind i pressmeddelandet.

Centralrådets ordförande Aron Verstandig gissar att det är runt 80 överlevande vid liv i Sverige i dag. Han är nöjd med utredningen som är i linje med vad de, och Föreningen Förintelsens Överlevande, haft som förslag.

– Vi kommer stödja utredningen.

Vi betonar att det är ett museum, en fristående myndighet i en egen byggnad, till skillnad från exempelvis Forum för levande historia, säger Verstandig.

Utredningen vill strypa en del av Forum för levande historias bidrag, utan att specificera hur mycket, och använda dessa medel till det nya museet. De föreslår också att den nya institutionen tar över Forums utbildningsuppdrag om Förintelsen, högtidlighållandet av åminnelседagen och platsen i International Holocaust Remembrance Alliance.

Forum för levande historias överintendent Ingrid Lomfors skriver i ett mejlsvaret att "det finns stora möjligheter för oss att ta oss an uppdraget om regeringen fattar ett sådant beslut. Det skulle innebära ett utökat uppdrag för oss, men också en inkorporering av det vi redan gör" – något även utredningen föreslår som en möjlig väg framåt i stället för huvudförslaget.

"Vi kommer bland annat peka på vikten av att den kunskap vi byggt upp under närmare 20 år tas till vara", skriver Lomfors och nämner att vittnesmål varit en central del av verksamheten.

EN ANNAN VITNESSAMLARE som är omnämnd i utredningen är journalisten och författaren Bernt

Hermele. Hans podcastprojekt *Överlevarna* består av 120 intervjuer inspelade 2017–2019. Det nya museet ska "överväga möjligheten att tillgängliggöra" Hermeles material – hur vet han inte.

– Tidigare var insamlandet väldigt vetenskapligt med frågeformulär och korstabuleringar. Allt det där har jag kastat över bord för ett vanligt samtal. Det är högt och lågt, pladdrigt, skratt och gråt. Jag tror de gillar mitt journalistiska angreppssätt, säger Hermele.

Museet har större ambitioner än att vara en samlingsplats för vittnesmål: en uppmärksammas byggnad ska inrättas med forskning och utbildning. Museet ska uppmärksamma andra öden än bara judars och ta upp historiska såväl som samtidsrelaterade frågor – samt "hur Förintelsen kan missbrukas".

– Det är liknande frågor då som nu när man pratar om ett museum. Samma utmaningar kvarstår då själva Förintelsen inte ägde rum i Sverige, säger Christina Gamstorp, chef för Judiska museet. Hon var med från starten av Forum för levande historia för 20 år sedan.

Judiska museets hållning är tydlig: Gärna ett museum om Förintelsen men reducera inte den judiska historien till att enbart

Jag tror inte en sekund på att de kommer att lyckas med att belysa relationen till Nazityskland. Sverige har aldrig klarat av att göra upp med någonting eller utkräva ansvar.

ARON FLAM

handla om det.

– Vi kommer helt klart få svårare att locka besökare. Det är viktigt att vi hittar ett sätt att samarbeta med det nya museet, vilket utredningen föreslår. Vi är en av de allra viktigaste dialogpartnerna för ett nytt museum om Förintelsen, viktigare än Historiska museet, Forum för levande historia eller Armémuseum, säger Gamstorp.

ETT ANNAT ALTERNATIV som bland annat etnologiprofessorn Lars-Eric Jönsson, expert i utredningen, rekommenderar är att placera museet i Malmö. Han hänvisar dels till historiska kopplingar som Flykten över sundet och Vita bussarna, dels till den växande antisemitismen i staden.

Jonas Hellberg, ordförande i Läns museernas samarbetsråd riktar dock skarp kritik:

– Det är ett kostsamt misstag att placera ett traditionellt museum i storstäderna. Ska kunskapen om Förintelsen öka krävs det utställningar och pedagogiskt museiarbete i hela landet. Projektets uppdrag riskerar att inte uppnås och skapa onödiga intressekonflikter.

Var museet slutligen står är en fråga för politikerna. Riktlinjerna

är en historisk plats och frågan är uppe för debatt i riksmedier.

Enligt *Judisk Krönika*s uppgifter finns det även kritik mot det potentiella utfallet. Från skolväsendet lyfter man fram att ungdomar bör bli inkluderade i uppbyggnadsfasen om man ska lyckas uppfylla sina krav. Andra varnar för att projektet stannar vid att vara en politisk handling.

– Det finns en risk för övertro. Efter att man har byggt ett museum så tror man att man kan checka av den boxen. Så enkelt är det inte, säger Willy Silberstein, tidigare ordförande för Svenska kommittén mot antisemitism.

DEN STORA UTMANINGEN är förmodligen hur museet lyfter fram Sveriges relation till Nazityskland, något samtliga tillfrågade vill att man gör. I komikern och debattören Aron Flams podcast "En svensk tiger" framkommer det att Sveriges samarbete med Hitler var mycket mer omfattande än vad vi känner till. Exempelvis exporterade Sveriges företagsklenond SKF sitt kullager till Tyskland ända fram till 1945. Ju längre kriget led, desto större blev rabatterna till Tyskland. När de allierade hindrade exporten använde SKF dotterbolaget i

Tyskland. Betalningen skedde i guld, och Sverige teg.

– Jag tror inte en sekund på att de kommer att lyckas med att belysa relationen till Nazityskland. Sverige har aldrig klarat av att göra upp med någonting eller utkräva ansvar: Kalla kriget, tsunamikatastrofen – corona lär bli likadant. Det verkar vara ett allmänt förhållningssätt till stora delar av den svenska historien, säger Flam.

– Det har varit skrämmande tyst länge kring Sveriges ok under kriget. Det man har gjort är att man har vågat sätta lite rubriker och dra igång utredningar. Men Sverige har inte riktigt orkat, vågat eller velat gå på djupet i den här frågan. Den är för inflammerad, säger Silberstein.

DE FLESTA BEDÖMARE tror dock att regeringens ambitioner är genuina. Och att tiden det tagit att utreda frågan har fört med sig positiva aspekter.

– En av de stora vinsterna med att väntat 25 år med att etablera museet är att det finns mer forskning i ämnet nu. Vad gäller Sveriges relation till Tyskland tror jag att vi kan vara tillräckligt modiga. Det skulle verkligen berika svensk historia, säger Judiska museets chef Christina Gamstorp.

Utställningen "Speaking Memories" på Historiska museet porträtterar de sista överlevande från Förintelsen.

Leon Nudel är frilansjournalist.

BILD/VERK: JENNY YURSHANSKY

Mode och mening i coronatider

Inför den sista, hastiga måltiden i Egypten fick de flyende judarna en dresscode av Gud: dra åt bältet, ha skorna på och en vandringsstav till hands. Det var praktiskt tänkt: bältet håller samman hela klädedräkten och är bra för hållningen (den

fysiska och andliga), skorna tar oss oskadda över okända marker och en stav eller käpp ökar vår kapacitet. Att klädseln har en stor betydelse för judar är nu det ingen tvekan om idag heller. Visst klär man sig numera på olika sätt, och den enskildas identitet är olika hårt knuten till vad

man kan kalla judisk »dresscode» men den lösare knuten behöver inte betyda att bandet till identiteten är slapt, bara att man tillmäter något annat än kläderna större betydelse.

Jag har tänkt en del på såväl kläders betydelse, kollektiv och individ inför den här texten,

”När jag betraktar modets anpassningsförmåga generellt och det dekorerade munskyddet specifikt slår det mig att fåfångans begär till livet är meningsbärande.”

KARIN BRYGGER

FOTO KARL GABOR

som i pandemins tecken tog en annan vändning än först planerat. För kan man skriva om mode och design när Covid-19 härjar? Det kan man förstås, men mer relevant är kanske att fråga vad kan mode, design och den individuella manifestationen göra för oss just nu?

Jag brukar tänka att religionens sanning är hoppet. Det – hoppet – i sin tur delar religion faktiskt med modet. Modets – lägg märke till ordets dubbeltydighet – kraft i pandemins tider är att det åter visat hoppfull uppfinningsrikedom. Fascinerade ser vi alla de brokiga former av munskydd som plötsligt dyker upp; på stan, på Instagram, i tidningen. Människor dekorerar det utsatta ansiktet med en mask, denna gången inte för att bli en annan, utan för att få lov att få bli kvar, för att få leva som sig själv.

NÄR JAG BETRAKTAR modets anpassningsförmåga generellt och det dekorerade munskyddet specifikt slår det mig att fåfångans begär till livet är meningsbärande. Faktum är att *chesed*, kärlekens goda handlingar, manifesteras i just dessa munskydd i allehanda mönster: de visar att vi inte vill smitta våra medmänniskor och i brist på medicinskt godkända munskydd tar man vad man har, fixar och provar sig fram. Nödens lag frambringar också den individuella prägeln, och att bestå som självständig tänkande individ är att

bistå till de nödvändiga samtalen, där enskilda röster kan bidra till utveckling. Som man säger; *life is in the details*. Modet som bransch är liksom teatern fullt av stöld, uppror, anpassning, appropriering och maskspel. Slitningen mellan önskan att se ut som alla andra och att vara unik motsvarar människans ständiga kamp för att både ingå i ett kollektiv och samtidigt vilja bli erkänd som särskild, en individ.

I pandemins tid är det vi kallar det egna ”jaget” till viss del förpassat från den självklara scenen: plötsligt är vi en del av en hotad, sårbar massa där vi är både ansiktslösa och maktlösa. En del upplever oroande förlust; allt som konstituerar mitt jag är inte längre möjligt – synagogan, familjen, resor, umgänge (vi inbitna läsare har en fördel här). Och ingen bryr sig om vad jag har på mig! Vem är jag nu?

Men modets begär är en motsats till den uttraderande och skrämmande anonymiteten. Att klä sig handlar om att vilja överleva som den unika person som vi upplever oss vara. Manifestationen av jaget i till exempel det konstfärdiga hemgjorda munskyddet återupplivar minnet av *den jag förut var*. Paradoxalt nog kan manifestationen av jaget också få oss att glömma vårt ego, och vi återvänder till vår grupp, blir till för dem. Att hjälpa är den bästa medicinen mot uppgivenhet.

Medan teater utspelar sig på den slutna scenen och där utma-

nar makten, gör modet detsamma – men på gatan. Där makten just nu är ett virus. Att också med de små medlen utmana virusets makt över oss tillhör – liksom *chesed* – därmed på en gång både den rike och den fattiga.

Bilderna på alla de munskyddsbärande människorna – i vårderna och på gatan – berättar dessutom något om vårt nu, den exakta tiden och dessa bilder kommer att präglade hur vi – om vi har privilegiet att överleva – minns 2020.

TID OCH MINNE smälter ihop, skriver Andrej Tarkovskij. Och tiden fortlöper, vare sig vi vill eller inte. Ett sätt att minnas tider som gått är att titta tillbaka på klädedräkter som var förhärskande till exempel ett år, en vår, under en pandemi. Men det är knappast bilden på ett par brallor som kommer att föra oss tillbaka till detta år, när det passerat. Men ett munskydd, förhoppningsvis slängt någonstans på en hylla eftersom det inte längre behövs, kommer att påminna oss om hur det var: vi var rädda för förluster. Vi ville leva. Att vi gjorde vad vi kunde.

När vi hade dukat klart till Sedermåltiden i år lade min man till ett munskydd, bredvid apelsinen. »I solidaritet med de som arbetar i vårderna, de sjuka, de som förlorat och dem som gått vidare.»

Andningsmask för pestdoktorer i 1600-talet. Näbben var fylld med aromatiska växter vilka förväntades ge skydd mot smittan.

Karin Brygger är poet och Judisk Krönikas modeskribent.

Pest och pandemier på jiddisch

Medan coronaviruset oförtröttligt fortsätter att lamslå världen, bänkar vi oss framför serier som *Unorthodox* och umgås i diverse virtuella konstellationer på nätet. Den digitala adapteringen är tydlig också i delar av jiddischvärlden där fysiska möten ersatts av digitala och i högsta grad globala *shmueskrayzn*, eller samtalscirklar. Så inbjöds jag nyligen av jiddischpodcasten *Vaybertaytsh* att delta i ett digitalt samtal om "familj, vänskap och kärlek i coronans tid.

Digitaliseringens möjligheter visade sig också när Paideia och Jiddischsällskapet i Stockholm tvingades ställa in den språkkurs i jiddisch som skulle gå av stapeln i april. Läraren Miriam Trinh från Israel lät genast meddela via *blitzpost*, e-post på jiddisch, att hon istället valt att arrangera en nätkurs på det högaktuella temat *mageyfe*, ordet för pest på jiddisch och hebreiska. Och just i jiddischlitteraturen finns intressant nog en uppsjö av material om pest och pandemier.

En sökning på jiddischtermen *influentzie* via Yiddish Book Center i Amhersts digitala samlingar ger fler än femhundra träffar. Den spanska influensan som mellan åren 1918-1919 dödade 50 miljoner människor runtom i världen omnämns i sånger, dikter och texter på jiddisch. Förutom ordet för pest, *mageyfe*, refereras influensan till som *flentsye*, *grippe* och diminutivet *shpanke*, den lilla spanskan.

UTÖVER INFLUENSAN, DRABBADE förra seklets stora epidemier – tuberkulos, kolera och polio – särskilt hårt de fattiga, trångbodda, judiska immigranterna i New York. Flertalet populära jiddischsånger skrevs i början på 1900-talet om just epidemier som hänsynslöst skördade sina offer och gjorde barn föräldralösa. I den populära sången "*Mentshn-freser*" från 1916, en titel som på svenska skulle kunna översättas till människoslukare, återfinns refrängen:

*Mikrobn batsiln vos vilt ir?
Zogt vemes shlikes derfilt ir?
Ir frest di korbones gor on a rakhmones,
in bliyende lebn nor tsilt ir!*

Fritt översatt till svenska:

Mikrober, baciller, vad vill ni?
Säg på vems uppdrag verkar ni?
Ni slukar era offer utan ånger,
det blommande livet förspiller ni!

Jag tänker på de tidigare epidemierna när jag läser om hur hårt chassidiska grupper i New York drabbats av coronaviruset. Borough Park i Brooklyn är ett av de trångbodda, chassidiska bostadsområden som rapporterat flest positiva fall i New York. Chassider har vid ett flertal tillfällen bötfällts för att de brutit mot stadens förbud om social distansering. I Borough Park råder en stark misstro mot sekulära auktoriteter som förstärkts av den officiella hållningen hos många chassidiska rabbiner att internet och digitalisering är ett hot mot den ultraortodoxa livsstilen. Det har därför varit svårt för myndigheterna att nå ut med information om coronaviruset, även om restriktionerna

*Utöver influensan
drabbade förra seklets
stora epidemier –
tuberkulos, kolera och
polio – särskilt hårt de
fattiga, trångbodda,
judiska immigranterna
i New York.*

översatts till jiddisch.

Kanske bör sånger som "Mentshn-freser" återuppväckas för att pandemin ska få gehör i chassidiska kretsar? På YouTube ligger plötsligt en ny version av sången uppe. Jane Pepler sjunger: "*Ir frest di korbones gor on a corona-rakhmones*"... "Mentshn-freser, mentshn-freser", nynar jag med och sätter på mig min nyligen införskaffade munskydd.

Sarah Schulman

STÖD JUDISK KRÖNIKA – KÖP MODEFOTOGRAFEN ANDREAS KOCKS IKONISKA BILD AV BIANCA MEYER

BILDEN TILL VÄNSTER SÄLJS SIGNERAD OCH NUMRERAD I EN UPPLAGA OM
10 EXEMPLAR, STORLEK 40X50 TILL PRISET: 12 000 KR/EX

BILDEN TILL HÖGER SÄLJS ONUMRERAD OCH OSIGNERAD I STORLEKARNA
30X40, 40X50 OCH 50X60 FÖR 1 500, 2000 OCH 2500 KR

KOSTNADEN FÖR FRAKT TILLKOMMER.

GÖR DIN BESTÄLLNING till anneli@judiskkronika.se SENAST 31 JULI 2020.

ANDREAS KOCK (född 1973) är känd för sina extraordinära modefotografier, porträtt och noggrant iscensatta "mis en scene". Andreas arbete är internationellt efterfrågat och hans verk säljs på de stora auktionshusen i Sverige.

Returadress:

Judisk Krönika
Box 5053
102 42 Stockholm

Jackie Jakubowski
1951-2020

Många har hört av sig med frågor om hur de kan hedra Jackies minne. Nu har hans familj bestämt sig för att sätta upp en fond – Jackies minnesfond – vars medel ska gå till ändamål i Jackies anda. Vill du bidra till att på detta sätt hedra Jackies minne så använd **BG 220-0244** eller swisha till **123 633 3827** (Judisk Krönikas konto). Märk betalningen "Jackies fond".
